

श्रीः ।

शास्त्रमुक्तावली - ११

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ॥

महामहोपाध्याय श्रीगदाधरभट्टाचार्ये विरचिता ।

श्रीरघुनाथशिरोमणि विरचितया

दीधित्यासह

श्रीकाशी प्रतिष्ठादिभयंकरं

अनन्ताचार्येण

परिशोधिता

श्रीसुदर्शन मुद्राक्षरशालाया ममुद्यत ।

श्रीकांची ॥

१९०१

इदानी मेतन्मूल्यम् - ०-८-०

श्रीस्तु ।

श्रीमते ह्यग्रीवाय नमः ।

शास्त्रमुक्तावली ।

अवच्छेदकतानिरुक्तिः ।

दीधितौ - अवच्छेदकता निरुक्ति ॥

न्यवच्छेदकत्व मिह न स्वरूपसम्बन्ध विशेष ,

गदाधरीयम् ।

‘प्रतियोगितानवच्छेदके’ त्यत्र पारिभाषिकावच्छेदकत्व निवेशयितु-
मवच्छेदकपदस्य स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकत्वपरता माक्षिपति
(नञ्वित्यादिना) “ इह ” - एतद्वक्षणे । घटकत्वं सप्तम्यर्थः ।
तथाच - घटत्वेन घटोभावप्रतियोगीत्यादि प्रतीति साक्षिकया
घटनिष्ठप्रतियोगितया सह घटत्वादे रवच्छेद्यावच्छेदकभावरूपः स्वरू-
पानतिरिक्तः पदार्थान्तरात्मकोवाच्यः सम्बन्धविशेषः स इद्वक्षणे नशक्य
निवेशनइत्यर्थः । स्वरूपसम्बन्धविशेषात्मकावच्छेदकावाभाव घटि
तं निरुक्तरूप नव्याप्तिस्वरूप मिति यावत् । “तेन रूपेण साध्यतायां
व्यभिचारिण्यतिव्याप्ते” रित्यग्निममत्रैव हेतुः । प्रमेयधूमत्वाद्यवच्छिन्नसा-
ध्यकव्यभिचारि साधारणत्वादिति तदर्थः । “प्रमेयधूमत्वे”त्यादिकं-
“भतथात्वेने” त्यन्तं तत्र हेतुः । स्वसमानाधिकरणाभाय प्रतियोगिता
निरूपित तादृशावच्छेदकत्वाभावय तादृशसाध्यतावच्छेदककत्वेनेति
तदर्थः । सम्भवतादृशप्रतियोगितावच्छेदकताक धर्मापेक्षया गुरुत्व प्रमेय

सम्भवति लघौ धर्मो गुरौ तदभावात् ।

धूमत्वादे स्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वाभावसाधक । तस्य तत्साधकत्वोपपन्नकव्याप्तिनाह (सम्भवतीति) तस्मिन्निति पूर्णीयम् । तथाच-लघुधर्मे तादृशावच्छेदकत्वस्य सम्भवइत्यर्थः । 'गुरौ तदभावात्' - तादृशावच्छेदकत्वाभाव नियमात् ।

तथाच - सम्भवत्तदवच्छेदकताक धर्मापेक्षया यो गुरुः, स तदवच्छेदक इति व्याप्तिरिति पर्यवसितार्थः । सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्व च तदवच्छेदकत्वबाधप्रशून्यत्व । बाधकत्व अवच्छेद्य प्रतियोगित्वासमनियतत्वम् । तथाच तत्प्रतियोगित्वादि समनैयत्यमेव सम्भवत्तदवच्छेदकताकत्वपर्यवसितम् । समनैयत्यघटक दळद्वयनिवेशात् घटपटान्यतरत्वं महानसीयवाह्नित्वा अक्षच्छिन्नाभाव प्रतियोगिताया न्यूनवृत्तिघटात्वादे रतिरिक्तवृत्ति शुद्धवह्नित्वादे श्वावच्छेदकत्वासम्भवेन तादृशतादृशगुरुधर्मस्य नावच्छेदकरशानुपपत्ति । प्रतियोगिताया स्वसमनैयत्यच प्रतियोगिताया अग्यूनवृत्तित्वे सति तन्निरूपकाभाव विरोधितावच्छेदकत्वरूप मयच्छेदकतानिर्वाहकम् । अतः सत्तात्वादे विशिष्टसत्ताद्यभावीपप्रतियोगिता न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वेषु तदभावविरोधित्वानवच्छेदकत्वा अतत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवः ।

यत्तु - 'स्वावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदक धर्मापेक्षया गुरुत्वमेवावच्छेदकत्वाभावसाधकतयाभिमत, स्वसमनियतसत्तात्वाद्यपेक्षयागुरो विशिष्टसत्तात्वादे प्रतियोगितावच्छेदकत्व निर्वाहाय स्वसमनियतत्वमुपेक्ष्य स्वावच्छिन्नसमव्यापकतावच्छेदकत्व निवेशः' इति । तत्र, घटप्रागभावात्वावच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक घटत्वाद्यपेक्षया गुरो घटप्रागभावात्वादे स्वन्ताभावप्रतियोगितावच्छेदकतया जातित्वाद्यवच्छिन्न समव्यापकतावच्छेदक तद्व्यवसमवेतत्वाद्यपेक्षया गुरो जातिज्ञादे मंडप्रतियोगितावच्छेदकत्वयाच व्यभिचारात् ।

प्रमेयधूमत्व कम्बुग्रीवादिमत्त्व -

ननु - मेघधूमत्व स्वावच्छिन्नधर्माविशेषणतापन्न मेघत्वसहित धूमत्व, सामानाधिकरण्यसम्बन्धेन मेघत्वविशिष्टधूमत्वत्वा । उभययैव तदवच्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्तिमसक्ति, शुद्धधूमत्वस्या वच्छेदकत्वे तादृशानवच्छेदकताया विशिष्टधूमत्वे दुष्यट्वात्, एकदेशपर्याप्तवृत्ते व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्नानुयोगिताकाभावस्य - विशेष्यपर्याप्तवृत्ते विशेषणान्तरवैशिष्ट्यावच्छिन्ना नुयोगिताकाभावस्य वा नभ्युपगमात् । शुद्धवद्वित्वादी धूमादिस्मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वा पर्याप्त मेघवद्वित्वादी तदनवच्छेदकत्वसौलभ्येन मेघवद्विमान् धूमादित्यादावव्याप्तिविरहा, दित्यरुचेः कम्बुग्रीवादिमत्त्वा नुधावनम् ।

नचैव प्रमेयधूमत्वावच्छिन्न साध्यके ऽतिव्याप्त्यभिधान मत्त्वन्तास्रगतमिति वाच्यम् । व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्ना नुयोगिताकाभावा नभ्युपगमेन नानाव्यक्तदण्डावच्छिन्नस्य व्यापकतानिर्वाहाय प्रतियोगितावच्छेदकापर्याप्त विषयत्वपर्याप्ति रनवच्छेदकान्तार्थइत्याशयेनैव तदभिधानात् । कम्बुग्रीवादिमत्त्वच घटत्वव्यजङ्गसस्थानविशेष । घटत्वापेक्षया तस्य गौरव सस्थानस्य विजातीयव्ययवस्यो गरूपस्या नन्तत्वात्, अनुगमकजातिविशेष सापेक्षत्वाच्च । घटत्वस्य चैकस्य जातिरूपस्य निर्विशेषणकस्या वच्छेदकत्वे लाघवादिता ।

नच घटसामान्याभाव प्रतियोगिताया सस्थानविशेषस्या नवच्छेदकत्वेषु तत्तत्सस्थानवदभावभूतप्रतियोगितासु प्रत्येक तेषामवच्छेदकत्व मावश्यकम्, तत्रातिप्रसन्नत घटत्वरया वच्छेदकत्वा सम्भवा दित्यनुगतरूपावच्छिन्नेष्वपि तेष्वनवच्छेदकत्व दुष्यटमिति तदवच्छिन्नसाध्यके नातिव्याप्त्यववाश इति वाच्यम् । तत्तत्सस्थानव तत्तद्दृष्टाभाव प्रतियोगितायामपि घटनिष्ठ तत्तद्दृष्टित्वस्यैव

घ्राणग्राह्य गुणत्वादे-

साक्षात्सम्बन्धेनावच्छेदकत्वसम्भवात् । परम्परसम्बन्धेन स्व-
समवायि समवेतत्वात्मकेन तत्तत्सयोगानां गौरवेणा नवच्छेदक-
तया तादृशसम्बन्धेन सस्थानविशेषावच्छिन्न घटादिषाभ्यके व्यभि-
चारिहेतावतिव्याप्ते र्बुर्वात्वात् ।

ननु मृत्पाषाणादिघटसाधारण घटत्व नैकम् , मृत्त्वपाषाणत्वादि-
ना सकल्पप्रसगात् , इति तत्तज्जातिव्याप्य नानैव । तथाच तथा-
विध सकल्पघटानुगमक सस्थानविशेषावच्छिन्न प्रतियोगितायां न
स्वरूपतो घटावस्यावच्छेदकता सम्भव , न्यूनवृत्तित्वात् , नाप्यनुगत-
रूपान्तरावच्छिन्नस्य , तादृशरूपान्तर प्रवेशेन गौरवादित्यरुचेः
प्राणग्राह्यगुणत्वानुधावन । प्राणग्राह्यत्व-प्राणग्रहणयोग्यता , गुणत्वन्यून
वृत्ति प्राणग्राह्यजातिरूपा , साक्षातीन्द्रियेपि गन्धइति न गन्धत्वस्य
दर्शित रूपवत्सामान्याभाव प्रतियोगिता सम नैयत्या नुपपत्ति ।
तादृशयोग्यतामात्रस्योपादाने गन्धत्वसुरभित्वादिरूपाया स्तस्या
स्वरूपतो हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया तादृ-
शजातित्वावच्छिन्नाया अप्यनवच्छेदकत्व दुर्घटमिति तद्विशेष्यतया
गुणत्वनिवेशन । द्रव्यत्वादिहेतुकस्थलेच गुणत्वस्य शुद्धस्यापि हेतु-
समानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात् विशिष्ट-
गुणत्वस्य गन्धत्वसमनियतस्य तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वम-
क्षतमेवेत्यतिव्याप्ति सगति । अथवा प्राणग्राह्यगुणत्व स्वाश्रयगु-
णत्वव्याप्यजातिमत्त्व सम्बन्धेन प्राणजन्यसाक्षात्कार विषयतावत्वमेव,
गुणत्वव्याप्यजातिघटित सम्बन्धलाभाय गुणपदम् । ननुगुणत्वमपि विशे-
ष्यतया विवक्षितम् ।

एतेन गुणत्वस्य निरुक्तजातित्वावच्छिन्न गन्धत्वादिविशेष्यतया विव-
क्षितत्वे स्वरूपतो गन्धत्वादे गुणत्वविशेषणताया मप्यतिप्रसगात् तादृश

स्थात्वेन तेन रूपेण साध्यताया व्यभिचारिण्य तिप्रसगात् । नाप्य
नतिरिक्तवृत्तित्वम् ,

जातित्वावच्छिन्नस्य विशेषणत्वात्तु धावन निर्वाजमिति दूषणमनवकाशम् ।
प्राणप्राज्ञगुणत्व यथाश्रुतमेव प्राज्ञ गन्धत्वरूपलघुधर्मसमनियततया
न प्रतियोगितावच्छेदकमित्यपि चदन्ति ।

यत् अनवच्छेदकत्वं अवच्छेदकाविषयक प्रतीति विषयत्वम् ,
तथाचावच्छेदकता घटकसम्बन्धेन विशेष्याशे अवच्छेदकप्रकारक
प्रतीति भिन्ना साध्यतावच्छेदकताघटकसम्बन्धेन यादृशधर्मप्रका-
रिकाप्रतीति स्तादृशधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्य व्याप्तिरितिपर्यव-
सितम् । एवञ्च प्रमेयधूमत्वादिप्रकारकप्रतीति धूमत्वादिप्रकारकता
नियमा श्रमेयधूमत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके प्रतिव्याप्तिपरिहार सम्भवति ।
नतु निरुक्तप्राणप्राज्ञ गुणत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यके , गन्धत्वादिक-
मविषयी कृत्यापि सुरमित्वादिक् - सुरमित्वादिक् मविषयीकृत्यापि
च गन्धत्वादिक विषयीकृत्य तादृशसाध्यतावच्छेदक प्रकारकप्रतीति
सम्भवादिति ।

तत्र , तथासत्युक्तरीत्या दण्डिमान् द्रव्यत्वादित्यादावतिव्या-
प्ते , प्रत्येक सकलदडमविषयीकृत्यैव दडत्वावच्छिन्नदडात्मकसाध्यता-
वच्छेदक प्रकारक प्रतीतिसम्भवात् । अथ प्रतियोगितावच्छेदकी भूता ये
येधर्माः तत्प्रकारक प्रतीतिभेदकूटस्य साध्यतावच्छेदकता घटकस-
म्बन्धावच्छिन्न साध्यतावच्छेदक प्रकारिकाया भेकप्रतीता वस्तवात्
तथैवच लक्षणे विधाक्षितया त्रेयमतिव्याप्ति रिति चेत् ? तर्हि तादृशरीत्या
निरुक्तप्राणप्राज्ञगुणत्वावच्छिन्नसाध्यकेपि नातिव्याप्त्यवकाश इति ।

“ अतथात्वेन ” - प्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन । (अनतिरि-
क्त वृत्तित्वमिति) स्वव्यापक तत्कत्वमित्यर्थ । तच्छून्यावृत्तित्व
विवक्षणे समवायेन प्रमेयसाध्यके व्यभिचारि ण्यतिप्रसगात् । प्रमेय

सामान्याभाव प्रतियोगिताशून्या प्रसिद्ध्या प्रमेयत्वाद् तादृशावच्छे-
दकत्वा निर्वाहात् । महानसीयत्वादिविशिष्ट बह्विवाद्यवच्छिन्न साध्यके
धूमादौ बह्विवादे महानसीय बह्व्याद्यभाव प्रतियोगिताशून्य बह्व्यन्त-
र वृत्तितया विशिष्टेऽपि तत्र तच्छू-पावृत्तित्वस्य दुर्घटतया ऽतिप्रसं-
गाच्च । स्वव्यापक तत्कत्व निवेशनेच विशिष्टस्याविशिष्टस्य वा यादृ-
शस्यावच्छेदकत्व मभिमत तादृशस्यैव स्वपदेनोपादेयतया विशिष्ट
बह्विवादिक प्रति विशिष्टबह्व्याद्यभाव प्रतियोगिताया व्यापकत्वस्या
क्षतत्वेन तादृशस्यावच्छेदकत्वोपपत्तेः । ईदृश यद्यत्स्व तत्त्वाभावकूटस्यच
साध्यतावच्छेदक विशेषणता बोध्या, अत स्वत्वाननुगमेनैक सामा-
न्याभाव निवेशासम्भवा र्थाकिंचिदेकावच्छेदक निष्ठावच्छेदकत्व मादा-
याति प्रसगानवकाश ।

नच - स्वपदस्य तत्तद्भक्तित परतया ऽवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्भक्तित्व
त्वमेव पर्यवसित मवच्छेदकत्व, तथाच विशेषणावच्छिन्ननिष्ठ
तद्भक्तित्वस्यापि विशेष्यपर्याप्ततया विशिष्टबह्विवादे रवच्छेदकत्वे
शुद्धस्याप्यनवच्छेदकता दुर्भिक्षमिति वाच्यम् । शुद्धस्य विशेषणा
न्तरसहितस्य वा यादृशस्याधिकरणता ऽभावप्रतियोगितानिष्ठ व्यापकता-
शरीरे निविष्टा, तादृशरूप पर्याप्तावच्छेदकता पर्याप्तचनधिकरणत्व
स्य साध्यतावच्छेदक विशेषणत्वोपगमात् । मेयधूमत्वादि पर्याप्ताया
अभावप्रतियोगितावच्छेदकताया अप्रसिद्धावपि तथाविधाया विषयता-
द्यवच्छेदकताया प्रसिद्ध्याऽतिव्याप्तचनवकाशात् । महानसीयत्वादिसहित
बह्विवादिपर्याप्तावच्छेदकताया शुद्धबह्विवादा वपर्याप्तत्वा द्विशिष्टव
ह्व्याद्यभाव मादाय दोषानवकाशात् ।

अत्र - यदि हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता सामान्या-
नतिरिक्तवृत्तित्व निवेश्यते, तदा निखिलबह्व्यादेरेव धूमा-
दिसमानाधिकरण विशेषाभावप्रतियोगितया बह्विवादादपि स्वव्याप
कतावच्छेदक तादृशप्रतियोगितात्वत्वरूप तादृशप्रतियोगिता सा
मान्यानतिरिक्तवृत्तित्वत्र तथाविधप्रतियोगितानवच्छेदकत्वानुपपत्ति

प्रतियोगिताया स्वरूपसम्बन्धात्मिकाया प्रतिव्यक्तिभिन्नत्वेन धूमा-
देरपि तदतिरिक्तवृत्तित्वात् । न च तथापि यत्किञ्चिदेका-
भावात् प्रतियोगितासामान्यशून्यावृत्तिरिति तत्, अतएवातिरिक्तसामा-
न्याभावस्याभावे धूमत्वादेरप्यनच्छेदकतापातादपि तत्साधनमपि

रिति तादृश यत्किञ्चिदेकप्रतियोगिता नतिरिक्तवृत्तित्वस्य
समानाधिकरणभेदप्रतियोगितानवच्छेदकतादृशप्रतियोगिताकत्व-
रूपनिवेशनीयम्, तथा सति धूमधान् वद्वे रित्यादौ धूमत्वादे-
रपि तादृशावच्छेदकत्वमन्यथा, धूमादिसामान्याभावप्रतियोगि-
ताया अपि धूमादिस्वरूपतया प्रतिधूमादिकभिन्नत्वेन प्रत्येक-
धूमत्वादिसमानाधिकरणभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वादिति तत्राद्धूम-
त्वादेरेव तथावात्तिव्याप्तिरित्याह (प्रतियोगिताया इति) "स्वरूप-
सम्बन्धात्मिकाया" इति प्रतिव्यक्तिभेदप्रयोजकहेतुगर्भविशेषणम् ।
अतिरिक्तपदार्थरूपप्रतियोगिताया सिद्धान्तविरुद्धत्वादिति भावः ।
तादृशप्रतियोगितासामान्यानतिरिक्तवृत्तित्वनिवेशेपि हेतुसमानाधि-
करणाभावत्वेन तादृशाभावनिवेश एव पूर्वोक्तदोषः, ननु तादृ-
शाभावस्य प्रातिस्विकरूपेण निवेशने, तत्राद्विशेषाभावप्रतियोगि-
तात्वस्य वद्वित्वादिब्यापकतानवच्छेदकत्वादिवाशयेनाशकते
(नचेति) (तथाविधेति) प्रतियोग्यनिधिकरणहेतुमद्वर्त्तित्यर्थः ।
"यत्किञ्चि" इति तत्राद्व्यक्तिवत्त्वेनाभावनिवेशलाभाय । प्रायेकनिविष्ट-
स्यापि तथाविधाभावस्य सकलस्य नैकत्रावच्छेदकतावच्छेदकता, कि-
न्त्वेकस्यैवेति स्फोरणाय एकपदम् । तादृशप्रतियोगितासामान्यशून्या-
वृत्तित्वस्वरूपब्यापकतावच्छेदकतादृशप्रतियोगिताकत्वम्, अतो न पूर्वो-
क्तदोषः । "अत एव" - तादृशावच्छेदकत्वस्य मूलाभिप्रेतत्वा-
देव (अतिरिक्तेति) सामान्याभावस्य विशिष्टाभावकृतातिरिक्तत्वान-
भ्युपगम इत्यर्थः । (धूमत्वादेरपीति) विशेषाभावकृतान्तर्गत-
मेकगभावमुपादाय धूमत्वादौ निरुक्तावच्छेदकत्वोपपादनासम्भवा-
दिति भावः (तत्साधनमिति) सामान्याभावस्यातिरिक्तव्यवस्थापन

सानुसगच्छतइति वाच्य, वह्निघटवृत्तिद्वित्वतार्णातार्ण दहनवृत्तिद्वित्वाद्यत्र
च्छिन्नप्रतियोगितासामान्यप्रतियोगितानतिरिक्तवृत्तिवह्निवादा

मित्यर्थ (सगच्छत इति) अन्यथा स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्व
निवेशे विशेषाभावकूटातिरिक्त सामान्याभावानभ्युपगन्तुमतेपि वि-
शेषाभावापि प्रतियोगिताकूटस्यैव सामान्यधर्मावच्छिन्नत्वया धूमत्वा-
दावापि बह्नादिसमानाधिकरण धूमादिविशेषाभावप्रतियोगितावच्छेद-
कत्वेनातिश्याप्तप्रसन्नया सामान्याभावपर्यायव्यवस्थापनस्य एत-
च्छ्रुणाप्रसक्तत्वे नानुपपुक्तत्वापत्तेरिति भावः ।

नचातिरिक्तसामान्याभावाभावेऽङ्गतरात्प्रा अतिव्याप्तिविरहोपि
यएत्र बह्वधभावाद्भूदादौ वह्निर्नास्तीति बुद्धिजनयन्ति प्रत्येक धूमसमाना-
धिकरणानां तेषां प्रतियोगितावच्छेदकत्ववद्भित्त्वेऽप्यस्तीत्यव्याप्तिर्दुर्वा-
रैवेति तत्साधनसगत्या उपश्रम्भसगतिरिति वाच्यम् । हेत्वधिकर-
णवृत्तित्वावच्छेदेन यादृशधर्मावच्छिन्नत्वविशिष्टप्रतियोगितावत्त्व
भतादृशत्वस्य साध्यतावच्छेदकविशेषणतास्वीकृत्या तादृशाव्याप्ते
धारणसम्भवात् । नहि धूमाधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने विशेषाभावे
वह्निवाद्यवच्छिन्नप्रतियोगितावत्त्व, धूमवति वह्निर्नास्तीत्यप्रत्ययात्,
अपित्तु यावद्विशेषाभावाधिकरणं ब्रूदादिवृत्तित्वावच्छिन्नमेवेति ।

इदमापातत, तथाविधा भार्गीययाँश्चिदेकधर्मावच्छिन्नप्रतियो-
गितासामान्यानातिरिक्तवृत्तित्वनिवेश्या नतिरिक्तवृत्तित्वरूपावच्छेद-
कताविवक्षापक्षेपि धूमत्वादेरवच्छेदकत्वस्य सामान्याभावानतिरिक्तत्वम-
त्तेशक्यापपादनात् । हेत्वधिकरणवृत्तित्वावच्छिन्ने यद्दधर्मावच्छिन्नत्ववि-
शिष्टप्रतियोगितावत्त्व तद्दधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्यानतिरिक्त-
वृत्तित्वाविवक्षया भयाप्तेरपि शक्यवारणवात् । वह्निवत्त्वस्य वह्निघट-
उभयत्वावच्छिन्नाभावप्रतियोगिता नतिरिक्तवृत्तित्वेऽपि तन्मूलवृ-
त्तित्वाज्जन्मानतिरिक्तवृत्तित्वविवक्षया तादृशप्रतियोगितामादाय-

प्रतिप्रसगात् । एतेनान्यूनवृत्तित्व विशेषितमपि परस्त्वम् । अतएव ना
नाप्रतियोगिवृत्त्येक प्रतियोगितागीकारेऽपि न निम्तार । छत्रुरूपसम्-
नियतगुरुरूपेण साध्यताया सद्धेतावव्याप्ति, तादृशतदवच्छिन्नवाप्रसिद्धे

दूषणस्योद्धार सम्भवतीति ताणांताणंदहनोभयत्वावच्छिन्नाभाव-
प्रतियोगित्वानुसरणम् । “अतिप्रसगात्”-धूमादिसमानाधिकरणाभाव-
प्रतियोगितावच्छेदकत्व प्रसगात् । ताणांताणंदहनोभयत्वाव-
च्छिन्नाभावा अनुसरण प्रयोजन स्वयमेव स्फुटयति (एतेनेति)
ताणांताणं दहनोभयाभाव प्रतियोगितामादाया तिमसग-
तादवस्थेनेत्यर्थः । “अन्यूनवृत्तित्वविशेषित” - अतिरिक्त वृत्तित्व
मपि । “अतएव”- दर्शितोभयाभावमादाय वद्वित्यादावतिप्रसगादेव(नाना
प्रतियोगि वृत्त्येकप्रतियोगिता द्विकारेपीति) तथास्ति यत्किञ्चिदेवा-
भाव प्रतियोगितासामान्यपर्यन्ता निवेशेपि धूमत्वादे धूमादिसामा-
न्याभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वो पपादनसम्भवादिति भाव । उ-
भयत्वादिरूप व्यासज्यवृत्ति धर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताया प्रत्येकमपि
प्रतीते रव्यासज्य वृत्तितया स्वपर्याप्तचधिकरण पर्याप्तत्व प्रतियोगि
तायां निवेश्यापि वद्वित्यादावतिप्रसगधारणा सम्भव इति ध्येयम् ।
प्रतियोगिताधीमको भयाभावघटित व्याप्तिपक्षे मेयधूमधान यद्देरि-
त्यादावतिव्याप्ति नं सम्भवति, साध्यतावच्छेदक मेयधूमत्वादिरूप
गुरुधर्मावच्छेद्यत्वस्य कुत्रापि प्रसिद्धिविरहेण तद्वदितोभयाभावा प्र
सिद्धेरिति तन्मते मेयवद्विमात् धूमा दित्यादा वश्यामि माह (छत्रु
रूपेति) (तादृश तदवच्छिन्नत्वाप्रसिद्धेरिति) तादृशसाध्यतावच्छेदकाय
च्छिन्नत्वस्या प्रसिद्धेरित्यर्थः । विषयितासम्बन्धस्य वृत्त्यनिधा
मकत्वेना भावप्रतियोगितानवच्छेदकतया तादृशसम्बन्धावच्छिन्ना-
भाव प्रतियोगितायां तत्प्रसिद्धिरित्यस्य यक्तु मशक्यत्वात् । अ-
न्यथा मेयधूमवा न्वद्धे रित्यादी अतिव्याप्तेरेव तादृशरूप्यादिति भाव ।

रिति चेन्न, प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तिरस्य निश्चितत्वात् ।

(प्रतियोगितावच्छेदश्च नतिरिक्त वृत्तित्वस्येति) तथाच धूमा-
दित्यामान्याभावात् प्रतियोगिताया प्रतिधूमादिक भिन्नत्वेऽपि तत्प्रतियो-
गितावच्छेदश्च धूमत्वाद्दैर्घ्येन स्वसमानाधिकरणा न्योन्याभाव प्र-
तियोगितानवच्छेदश्च तद्वत्त्वाद्यात्मक स्वव्यापक तत्कत्वरूप तद-
नतिरिक्तवृत्तित्व धूमत्वादावक्षतमेवेति भाव ।

नच प्रतियोगितायाः प्रतियोगिरदरूपताप्रते सामान्याभाव प्रतियोगि-
ताया विशेषाभावप्रतियोगितातो न भेद , प्रतियोगिना भेदात् , तथाच
यद्विमान् धूमादित्यादौ अव्याप्तिर्दुर्धारा, धूमसमानाधिकरण विशेषाभाव
प्रतियोगिता कूटे चद्वित्वादे रवच्छेदकत्वात् , तस्यच तदगतिरिक्तवृ-
त्तिश्चा दिति वाच्यम् । सामान्याभाव विशेषाभावयो प्रति-
योगित्वा भेदेऽपि सामान्याभावात् प्रतियोगिता स्वैव सामा-
न्यधर्मा वच्छेदकत्वात् , हेतु समानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
तान्यावच्छिन्नवच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्व विवक्षणेना व्याप्तिनिराघात ।

स्वव्यापक तत्कत्व मित्यत्र स्वस्य व्याप्यता साध्यता वच्छेदकत्वात्
तत्रसम्बन्धेन, प्रतियोगितावच्छेदकस्य व्याप्यता प्रतियोगितावच्छेदक-
तावदत्रसम्बन्धेनच बोद्धव्या, तेन सम्बन्धसामान्येन धूमयादिक प्रति-
समवायादिना धूमत्वादे रव्यापकत्वेऽपि - समवायादिना चद्वित्वादिक
प्रति कालिदादिसम्बन्धेन घटादीदे र्वापकत्वेऽपिच नक्षति । दण्डि-
मान् द्रव्यावदित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक
दण्डादौ दण्डान्तरसमानाधिकरण भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वेऽपि
तत्तदण्डादिव्यक्तौ तत्तदण्डादिसमानाधिकरण भेदप्रतियोगिताव-
च्छेदकत्वस्या क्षततया स्वयमेव दण्डादिव्यक्तौ प्रतियोगितावच्छेद-
कानतिरिक्तवृत्तित्व मक्षतमेवेति नातिव्याप्ति । दण्डाद्यवच्छिन्न

साध्यकसद्भेदा वपीदृशरीत्या ध्यातिरितितु नाशकनीयम् , दण्डा-
दौ साध्ये परंपरासम्बन्धेना दण्डस्य दण्डत्वादेरेव साध्यतादच्छे-
दकतायाः स्वीकृतत्वात् ।

नन्वेवमपि हेतुसमानाधिकरणाभावात् प्रतियोगितावच्छेदक व-
द्विषटो भवत्वा नतिरिक्तवृत्तितया वद्वित्वादे रवच्छेदकत्व दु-
र्चारमेव । नचोभयत्वादे रभयादिपर्याप्ततया प्रत्येक तद्व्य-
न्ताभाव स्तदवच्छिन्नभेदश्च वर्तते , अथ मेकोनद्राविति सर्वेजन
साधारणानुभवस्य दुरुपपन्नत्वात् , तादृशप्रतीति रेवत्वादी द्विवाद्यव-
च्छेदकत्वाभावावगाहित्वोपगमे मूलावच्छिन्नो वृक्षो न वपिसयोगी
त्यादिप्रतीतिरपि मूलादौ कपिसयोगाद्यवच्छेदकत्वा भावावगाहिता
स्वीकारापत्ते । यदिच तत्र बाधनाभावात् धृक्साध्यधिकरणक वपिस-
योगाद्यभावो विषय स्तदा प्रकृतेपि एकत्वाद्यवच्छिन्नाधिकरणक द्वि-
त्वाभावादिविषयकत्व दुर्चारमेव । एकावाद्यवच्छिन्ने द्वित्वादिमत्व
प्रत्ययानुदयेन बाधव्यविरहस्यनुत्पत्त्वात् । प्रत्येक सुभयादौ द्वित्वाभावा-
दिसत्त्वादि द्वित्वादेः द्वित्वाभावानुयोगितानवच्छेदकतया द्वौ नद्राविति
प्रतीति दुर्गुपपादत्वात् । द्वित्वादिस्वामानाधिकरण्यमात्रेण तदभावाप्रत्य-
यस्येष्टत्वात् । ननुपदेनान्वयितावच्छेदकावच्छेदेन अभावयोधनात् , द्वि-
त्वादिस्वामानाधिकरण्यमात्रावगाहिन्या अभावप्रतीति द्वौ न द्रवि-
स्यावारताविरहात् । तदाकारकप्रतीति रेवच धनुभवविरुद्धत्वात् ।
तथाच द्वित्वाद्यनतिरिक्तवृत्तितया कथं वद्वित्वादेरिति वाच्यम् ।
एवसति वद्विषटोभयवान् धूमादित्यादौ साध्यतावच्छेदक द्वि-
त्वादे रवच्छेदकतायाः दुरुपपादत्वात् , प्रतियोगितावच्छेदकपदेन
तादृशद्वित्वादिक सुपादायैव तस्यावच्छेदकानतिरिक्त वृत्तित्वस्य-
सम्पाद्यत्वात् , तस्यचोक्तरीत्या उत्सम्भयादिति स्वव्यापकत्वत्व-
रूप तदनतिरिक्तवृत्तित्वघटनः व्यापकताया प्रतियोगिताव्यधिकरण
त्वस्य भेदे निवेशनीयतया उभयप्राप्तानि वद्वित्वादिरूपित तादृ-

स्वसमानवृत्तिकचावच्छेदक प्रश्न ।

शब्दापवताया अक्षतत्वेन तदवच्छेदकतामसगस्य दुर्वात्वात् । नहि प्रत्ये
कवृत्तिरुभयत्वाद्यवच्छिन्नभेदः प्रतियोगिताव्यधिकरण । उभयत्वादेः व्या
स्यवृत्तित्वेपि तदवच्छिन्नप्रतियोगिताया अद्यास्यवृत्तितया प्रत्येकनु
भयत्वाद्यनधिकरणतावच्छिन्नभेदप्रतियोगितानधिकरणत्वस्या
सम्भवाद्द्वित्याशय प्रतियोगितावच्छेदका नातिरिक्तवृत्तित्वव्यव
वच्छेदक स्वसमानवृत्तिकत्वेन विशेषयति (स्वेति) तथाच वाहित्ये
भयत्वादे वाहित्यादि समानवृत्तिरताविरहात् वाहित्यादे स्तदनतिक्रित-
वृत्तित्वेपि न पारिभाषिका वच्छेदकतापत्तिरिति भाव ।

अत्र व्यापकताशरीरे स्वसमानाधिकरणत्वस्य स्वाधिकरणतावच्छेद-
कावच्छिन्नाधिकरणतावच्छेदरूपस्याभाव विशेषणत्वोपगमेतु द्वित्याद्यधिक
रणस्य प्रत्येक द्वित्यावच्छिन्नभेदाद्यधिकरणत्वेपि द्वित्यादेः द्वित्यादिव्याप
कत्व भेदे प्रतियोगितावैष्यधिकरण्य मनिव्येभ्योपपादयितुं शक्यत-
इति स्वसमानवृत्तिकत्व निवेशनमयुक्तम् । नचाव्याप्यवृत्तिधर्मा-
वच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदस्या व्याप्यवृत्तित्वा मते सर्वयोगेन दण्डादे
यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र व्यभिचारिणि हेतुसमानाधिकरणाभा
व प्रतियोगितावच्छेदक दण्डादिक भादाय दण्डादिरूप साध्य-
तावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्व व्यापकताशरीरे प्रतियोगिता
वैष्यधिकरण्याप्रवेशे नस्यात् इति वाच्यम् । अव्याप्यवृत्ति दण्डा-
दिक भादाय दण्डादे पारिभाषिकावच्छेदकत्वा सम्भवेपि व्यभि-
चारनिरूपकाधिकरण यात्कचिद्व्यवृत्तित्वरूप हेतुसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितावच्छेदक सुपादाय दण्डादे साध्यतावच्छेदकस्य
तथात्वंोपपादन सम्भवात् । तदवृत्तौ साध्ये तदवृत्तित्वावच्छिन्न भेदस्य
कथ मप्यसम्भवादिनितु चिन्तनीयम् ।

तस्यच स्वपर्याप्तचधिकरणपर्याप्तवृत्तिकत्व, यान्त्रादिक्तु न तथा ।
पर्याप्तिश्चायमेको घट इमौ द्वा-

ननु किमिदं समानवृत्तिकत्व ? यद्यन्यूनानतिरिक्त वृत्तित्व, तदा अनतिरिक्तवृत्तित्वान्तर निवेशवैफल्य, स्वान्यूनवृत्ति यत् तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य स्वस्मि त्रियतत्वात् । तार्णातार्ण इदो-भयत्वादिक मादाय दहनत्वादे रवच्छेदकत्वापत्तेश्च दुर्वारता । यदि चैकजातीयवृत्तित्वमेव तत्, तच्च स्वनिष्ठव्यासज्यवृत्तित्वा व्यासज्यवृत्तित्वान्यतररूपवत्त्व, द्वित्वादीच वदित्वादे नैतादृशसमानवृत्तित्व, वदित्वादे रव्यासज्यवृत्तित्वा द्वित्युच्यते । तथापि वद्विधूमो भयवान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक वद्विधूमघट त्रित्वाद्यनतिरिक्तवृत्तितया साध्यतावच्छेदक द्वित्वादे पारिभाषिकावच्छेदकतापत्ति दुर्वारैव, द्वित्वनित्वाद्यो एव योरेव व्यासज्य वृत्तितया निरुक्तसमानवृत्तिकताया दुरपवादत्वात् इत्यत आह । (तत्त्वचेति) स्वसमानवृत्तिकत्वचेत्यर्थ । वद्विनिष्ठ यावत्त्व तार्णातार्णदहनोभयत्वादिक मादाय वदित्वादा वृत्तिप्रसंगाभावं स्फुटयति (यावत्त्वादिक मिति) आदिना दर्शितद्वित्वादि परिग्रह । 'नतथा' नस्वपर्याप्तचधिकरणपर्याप्तत्वरूप वदित्वादिनिरूपित समानवृत्तिवत्त्वत् । वदित्वादेः प्रत्येकवद्विचादौ पर्याप्तत्वात् तस्यच तथात्वादिति शेष । तथाच यावत्त्वादे धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेपि वदित्वाद्य न्यूनानतिरिक्तवृत्तित्वेपिच नक्षतिरिति भाव । ननु पर्याप्ति राश्रयत्वमेव, वदित्वादिसमानाधिकरण यावत्त्वादेः वदित्वादिपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्व मक्षतमे वेत्यत आह (पर्याप्तिश्चेति) " अय मेको घट " इत्यनेना व्यासज्य वृत्तिपटत्व वदित्वादीना प्रत्येकमेव पर्याप्तिरिति दर्शितम् । " इमौ द्वावि " ति प्रतीतिग्रहणेन व्यासज्य वृत्तिद्वित्वादीना न प्रत्येकपर्याप्ति, तथासति अय मेको द्वाविति प्रतीत्यापत्ते रिति दर्शितम् ।

यद्यपि समुदाय पर्याप्तत्वेऽपि तदेकदेशे प्रत्येकपर्याप्तत्वं भवत्येवम्, समुदायस्य एकदेशानतिरिक्तत्वात्, इति यावन्त्यादे र्बहिर्भूत्यादिरपर्याप्त्यधिगणप्रत्येकवद्भिन्नपर्याप्तत्वं दुर्वारम् । तथापि स्वपर्याप्त्यवच्छेदकावच्छिन्नपर्याप्तिकत्वमत्र विपक्षितमिति नदोषः । व्यासज्योत्स्नास्य वृत्तयोः समानजातीयवृत्तिक धर्मावच्छिन्नं पर्याप्तयो रैकधर्मिणि पर्याप्तिसत्त्वेऽप्येकधर्मावच्छिन्ने भवत्येवम् । अन्यथा - भयमेवम् । यद्विनाशित्वत्तत्त्वत्तद्वैधो यावानिति प्रतीत्यापत्ते दुर्वारत्वात् ।

अव-घटादित्यादौ यदि घटत्वादिस्वामानाधिकरण्यमात्रेण द्विगत्रिपर्याप्तिर्भासते तदा भावाशाश्रित्याकारकप्रतीतिरपि प्रमात्वापत्तिः, आशाश्रित्यादि स्वामानाधिकरण्येनात्मावाशोभयत्वादेः पर्याप्तत्वात्, अतस्तत्र धर्मतावच्छेदकघटत्वाद्यवच्छिन्नपर्याप्तेरेव विषयत्वं भगीकार्यम् । तथाचाव्यासज्यवृत्तेरपि द्वित्वावच्छेदकात् मायात्ममिति व्यासज्यवृत्ते रव्यासज्यवृत्तिरसमानवृत्तिरित्यदुर्वारम् । नचानेकवृत्ते रव्यासज्यवृत्तेरपि व्यासज्यवृत्तिरधर्मपर्याप्त्यवच्छेदकत्वमास्तां, तादृशधर्मत्वस्य नाव्यासज्यवृत्तिरपर्याप्त्यवच्छेदकात्, किन्त्वेषैवमात्रं वृत्तेरेवेति न व्यासज्योत्स्नास्यवृत्तयो रैकधर्मावच्छिन्नपर्याप्तत्वं प्रसङ्ग इति वाच्यम् । घटे द्रव्यमित्यादिमतीत्या त्वाविधघटत्वाद्यवच्छेदेन द्रव्यत्वादिपर्याप्त्यवगाहनात् । एतन्मात्रवृत्तेरेवा व्यासज्यवृत्तिरपर्याप्त्यवच्छेदकत्वमित्युक्तयस्त्वभवात् । तत्र घटत्वादिस्वामानाधिकरण्यमात्रेण द्रव्यत्वादिपर्याप्तिर्भासते, नतु तदवच्छेदेनेत्युक्तौ अप्येवम् । घट इत्यादावपि इदन्वादी घटत्वादिपर्याप्त्यवच्छेदकताभावे विधादसम्भवेनाव्यासज्यवृत्तिरधर्मपर्याप्ते रवच्छिन्नत्वस्यैवा प्रतीतिप्रसगात्, धर्मत्वादि पर्याप्त्यवच्छेदवाप्रसिद्ध्या तत्रावच्छेदकत्वव्याप्तिप्रसगात् । नच स्वपर्याप्त्यवच्छेदकताव्यापकपर्याप्त्यवच्छेदकत्वात्त्वमेव विवक्षणीयम्, अव्यासज्यवृत्तिरपर्याप्त्यवच्छेदकत्वमात्रवृत्तिधर्मे व्यासज्यवृत्तिरपर्याप्त्यवच्छेदकताविरहात् न तस्या व्यासज्यवृत्तिरप्या-

स्यवच्छेदकताव्यापकत्वमिति व्यासज्याव्यासज्यवृत्तयोर्नसमानवृत्ति-
कताप्रसंग इति वाच्यम् । एष सति अनतिरिक्तवृत्तित्वनिवेश-
वैफल्यपरोः । न्यूनवृत्तिमहानसीयवद्वित्वादिपर्याप्यवच्छेदकतायाः व-
द्वित्वादिपर्याप्यवच्छेदकताव्यापकतापिरहेणैव तादृशधर्ममुपादाय
यद्वित्वादेरवच्छेदकतापर्यसंभवात् इति चेन्न, - अनेकवृत्तिघटत्वादीहं-
सत्ताद्वयत्वादिरूपैकैकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपर्याप्तिक्रुटस्य घटनिष्ठप-
र्याप्तित्वादिरूपानुगतरूपावच्छिन्नस्यावच्छेदकत्वमेधोपयते, ननु घ-
टत्वावच्छिन्नद्रव्यत्वादेर्यावद्वटादिषु पर्याप्यन्तर, मानाभावात् ।
एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नायाः पर्याप्तेरवच्छेदकत्वस्यैव विवक्षणीय-
तया अनुगतरूपावच्छिन्नपर्याप्तिक्रुटावच्छेदकानेकवृत्तिधर्मावच्छिन्न-
पर्याप्तिमादाय व्यासज्यवृत्तेर्नांव्यासज्यवृत्तिसमानवृत्तिकतापत्तिरिति ।

नच कालाकाशादित्यादिप्रतीत्या एकमात्रवृत्तिवाक्यत्वाकाश-
त्वादेरपि द्वित्वादिपर्याप्यवच्छेदकतावाद्यगाहनात् एकमात्रवृत्तिधर्माणा-
मपि व्यासज्यवृत्तिधर्मपर्याप्यवच्छेदकतया तस्याव्यासज्यवृत्तिधर्म-
समानवृत्तिकत्वमुर्ध्वारमिति वाच्यम् । तादृशप्रतीत्या तथाविधधर्म-
द्रव्यादौ व्यासज्यवृत्तेरेव द्वित्वादिपर्याप्यवच्छेदकताया अयगाहनात् ।
प्रकृतेष्वपि व्यासज्यवृत्त्यवच्छेदकताया एव निवेशेनात्रतिप्रसगात् ।

अत्राहु - अव्यासज्यवृत्तिघटत्वादीनां पर्याप्त्याख्यस्वरूपसम्बन्धा-
न्तरेमानाभावः, समवायादिसम्बन्धेनैवोपपत्तेः । नच समवाय-
स्यैव पटादावपि घटत्वादिविशिष्टबुद्धिप्रसंग इति प्रतिनि-
यतः यौगिकपर्याप्तिसम्बन्धस्वीकार इति वाच्यम् । प्रतिनिधत-
प्रतियोगिकैकविधसम्बन्धेनैवोपपत्तेः द्विविधसम्बन्धासिद्धेः कथ-
मप्यसम्भवात् । एव द्वित्वादेरपि पर्याप्तिसमवायादि रूपसम्बन्ध-
द्वयव्यपननमुक्तम्, अनेकवृत्तिधर्मावच्छिन्नैकविधसम्बन्धेनैव निवाहात्
नच अयमेवो द्वित्वसम्बन्धीति प्रतीति एवमात्रवृत्तिधर्माव-
च्छेदेनाह द्वित्वादेः सम्बन्धान्तरस्वीकार आवश्यक इति वाच्यं,

प्रतिप्रतीमाक्षिप्त स्वरूपसम्बन्धविशेषः । त्रिादिका अपि न
 द्विादिसमानवृत्तिकमिति द्वित्वादिना साध्यतायां नाव्याप्ति । घटक
 चान् उदेव स्वरूपसम्बन्धविशेषः ।

तादृशमतीत्यापि एकत्वसामानाधिकरण्येन अनेकवृत्तिप्रमाणच्छिन्न
 सम्बन्धस्यैव भानोपगमात् । द्वित्वादिमन्तरस्य तासम्बन्धसत्सर्गक
 बुद्धावेव तासम्बन्धादेशे धर्मतावच्छेदवारच्छिन्नव भाननियमात् ।
 सम्बन्धप्रकारधोक्त बुद्धौ धर्मतावच्छेदक सामानाधिकरण्य मा
 नावगाह्या सम्भवादिति । तथाच समन्तायातिरिक्तस्य ससर्गको
 टा वनन्भावे पतिप्रसंगवारण सम्भव , स्वाधिकरणता वच्छेद-
 का वच्छिन्नाधिकरणतारत्व रूपस्य स्वसमानवृत्तियत्वस्य लक्षणे
 निवेशनीयत्वात् ।

व्यासज्याव्याप्यवृत्तित्वा न्यतरूपेण सजीतीयावच्छेप -
 समानवृत्तियत्व सुपेक्ष्य स्वपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तत्वनि-
 देशनस्य प्रयोजन सूचयति (त्रित्वादिकमिति) “ द्वित्वादिसमानवृत्ति-
 क ” द्वित्वादियपर्याप्त्यधिकरण पर्याप्तवृत्तिक । त्रयोद्वा द्वित्वादि प्रत्यय-
 विरहादिति भावः । “ द्वित्वादिना ” वद्विधूमोभयत्वादिना । “ नाव्याप्ति ”-
 न धुमादावव्याप्ति । द्रव्ये द्रव्याणीत्यादि प्रतीत्याद्रव्यत्वाद्येवैव धर्म-
 स्य द्वित्वत्रित्व दिव्यूनाधिक वृत्तिसख्यापपर्याप्त्यवच्छेदकत्वेपि तादृश-
 धर्मस्य प्रत्येकतत्तापर्याप्त्यतिप्रसक्तत्वेना नुगमक यात्किंचिद् द्विा-
 च्छिन्न पपाप्तिरूटप्रत्येषा वच्छेदकतया पूर्वविवक्षया सामज्याद-
 ति शेषम् । आत्माश्रयशक्तां निरस्यति (घटकचेति) (स्वरूपस्यैव ,
 विशेष) इति तादृशावच्छेदकताश्रयसमनियत लघुधर्मानतिप्र
 वृत्तित्व मादायैव कम्बुप्रीवादि मत्वादा ववच्छेदकावो त्व-
 दन सम्भवा दिति भावः । प्रतियोगिता धर्मिको भ्रम्यमे
 भावघटनापक्षे गुरुधर्मावच्छिन्नसाध्यवच्छेता साध्यतावच्छेप-

एवंच यद्दर्मानच्छिन्नेयत्र यद्दर्मान्यूनवृत्ति धर्मानच्छिन्नेति वक्तव्य,
तेनोक्ता व्याप्तिनिरास ।

वच्छिन्नत्वाप्रसिद्धिनिवन्धना मव्याप्ति परिहरति (एवमित्ति) (यद्दर्मा-
न्यूनवृत्तीति) तदन्यूनवृत्तित्व तत्समानाधिकरणभेद प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्व, तत्र पूर्वोक्तपुन्या भेदे प्रतियोगिताधैयधिकरण्यनिवेशा
द्विषट उभयत्वादे घट्तिवा यन्न्यूनवृत्तित्व मक्षतमेवेति यद्दर्मपर्या
मवधिकरणपर्याप्तत्वमपि निवेश्यम् । अतो धूमसमानाधिहरणाभाव
प्रतियोगिताया तादृशोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्वसत्त्वेपि नक्षति । प्रतियोगि-
तायाः प्रतियोगिभेदेन भेदे धूमादिसामान्याभावप्रतियोगिताया प्रत्ये-
क धूमत्वाद्यन्न्यूनवृत्तित्वाधैरहेणातिव्याप्तिः, नानाप्रतियोगिवृत्तिप्रतियो-
गिताया एक्ये वद्विषटोभयत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताया प्रत्येकपर्या-
प्ताया वद्विषटादिपर्याप्तविकरण पर्याप्तत्वसहितवद्विषटाद्यन्न्यूनवृत्तित्व
सत्त्वा दव्याप्ति, अतः तदन्यूनवृत्तित्वमात्र मुपेक्ष्यान्यूनवृत्तिधर्मावच्छि-
न्नात्वपर्यन्तस्य उभयभावप्रतियोगिताया निवेशः ।

अथात्र दण्डादिनानाव्यक्ति साध्यतावच्छेदकके व्यभियारियि-
शेषे ऽतिव्याप्ति, निखिलानामेव दण्डादिव्यक्तीना दण्डादिरूपसाध्य
तावच्छेदकसमानाधिकरणभेद प्रतियोगितावच्छेदकतया हेतुसमाना
धिकरणदण्डाद्यवच्छिन्नाभाव प्रतियोगिताया तादृशभेदप्रतियोगिता-
नवच्छेदकावच्छिन्नत्वाभासत्वात् । तादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकता
नवच्छेदक यद्रूप तद्रूपविशिष्टावच्छेद्यत्वाभावनिवेशे दण्डादिमन्त्रिभेदप्र-
तियोगितानवच्छेदकतानवच्छेदक दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्यत्वस्य दण्डा
सामान्याभावप्रतियोगितायां सत्त्वेन तत्रातिव्याप्तिपरिहारेपि - धूमवान्
रित्वादावतिव्याप्तिः, धूमाद्यभावप्रतियोगिताया व्याप्येन स्वरू-
पत एव धूमत्वादे रवच्छेदकतया विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यव
नच विशेषणान्तरविशिष्ट धूमत्वाद्यवच्छेद्यत्वा
प्रसिद्ध्या नातिव्याप्तिरिति वाच्यम्, घटावृत्तिजातिप्रसामान्याभाव
प्रतियोगितायामेव तत्रसिद्धे । इति चेत्, -

दण्डाद्यात्मवसाध्यतावच्छेदकस्य साध्यनिष्ठभेदप्रतियोगितान-
वच्छेदकत्वासम्भवेऽपि व्यभिचारनिरूपकाधिकरणं यत् तद्वृत्त्यन्यत्वम्या
दण्डस्य तथात्वात्, तदवच्छेद्यत्वाभावस्यापि हेतुसमानाधिकारणाभाव
प्रतियोगितासामान्ये असत्त्वेन दण्डादिसाध्यके ऽनतिप्रसगात् ।

अथवा साध्यतावच्छेदकवन्निष्ठ भेदप्रतियोगिताया यादृशरूपा-
वच्छिन्नत्व नास्ति तादृशरूपावच्छिन्नत्वाभावस्य विवक्षणीयत्वात्
दण्डादिसाध्यके व्यभिचारिणि दण्ड्यादिनिष्ठप्रतियोगिताया तन्नाधि-
शिष्टदण्ड्यावच्छिन्नाया दण्डत्वादिविशिष्टावच्छेद्याभावसत्त्वात्, द-
ण्ड्यादि स मान्याभाव प्रतियोगिताया च तादृशाभावासत्त्वेना तिन्या-
मयनषकाशात् । अवच्छेदकतयो रेवसम्बन्धावच्छिन्नत्व निवेश्य
सम्बन्धभेदनिबन्धनो दोषो निरस्य ।

सत्तावान् जाते रित्यादौ सत्तात्वादे हेतु समानाधि-
कारणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वाद्यनतिरिक्तवृत्तितया
अव्याप्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदका व्यभिचारित्वरूपस्य स्वव्या-
पकत्वत्करूपस्य च तदनतिरिक्तवृत्तित्वस्य निवेशो नसम्भव-
तीति यद्भवति विशिष्टस्य प्रतियोगितावच्छेदकं यत्किञ्चिद्द्रुपावच्छिन्नत्वा
व्यभिचारित्वा प्रतियोगितावच्छेदकं यत्किञ्चिद्द्रुपावच्छिन्नत्वा यद्द्रुपवि-
शिष्टव्यापकता तत्स्वरूप प्रतियोगितावच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्वमेव निवेश
नीय । तावतैव च बह्विधताभवावादिरूपप्रतियोगितावच्छेदकं मादाय बहि-
त्वादे पारिभाषिकावच्छेदकत्व निरास सम्भवति, घटित्वादिवि-
शिष्टस्य तादृशोभयाद्यवच्छिन्न व्यभिचारित्वात्, तादृशोभयत्वादे
बह्विधादिविशिष्ट व्यापकतानवच्छेदकत्वाच्चेति प्रतियोगितावच्छेदके
स्वसमानवृत्तित्वत्वं विशेषण विनैव निवाह एव यद्द्रुपान्यूनवृत्ति
धर्मावच्छिन्नत्वाभावस्य प्रतियोगिताधर्मिकस्य व्याप्तिघटकतापक्षेऽपि तद-
न्यूनवृत्तित्वं यदि व्यापकत्वं तदा सत्ताव्यापकविशिष्ट सत्तात्वावच्छिन्न
त्वस्य हेतुसमानाधिकारणाभाव प्रतियोगिताया सत्त्वाद्भुक्तस्थल एवाव्याप्ति

वस्तुतस्तु तदनच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावर दसम्बद्ध स्वधिशिष्टसामान्य
कत्वम् ,

रिति तद्विशिष्टव्यापकतावच्छेदकत्व रूप तदन्यूनवृत्तित्व मेव
निवेश्यम् , तावत्तैव चद्विवटोभयत्वादेः चद्विवादिविशिष्ट व्यापकता
नवच्छेदकतया धूमादिस्तमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां तादृ
शोभयत्वाद्यवच्छिन्नत्व सत्त्वं प्यव्याप्तचनवकाशात् - यद्दमन्यूनवृ
त्ति धर्मं यद्दमन्यूनवृत्तिकत्व विशेषण प्रक्षेपमन्तरेणैव सामश्रय
मित्याशयेनाह " वस्तुतस्त्यि " त्पादिना - (तदवच्छिन्नेति) ताप
दमनतिरिक्तवृत्तित्व प्रतियोगिभूत हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता
वच्छेदकत्व पर्याप्तचधिकरणपरम् । स्वपद अनतिरिक्तवृत्तित्वेनभि
मतपरम् । धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति मेयधूमत्वादिविशिष्टस्यास-
म्बद्धतया मेयधूमत्वाद् रवच्छेदकत्वनिर्वाह । धूमत्वाद्याश्रयमहान
सीय धूमाद्यभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य सम्बद्धतया धूमत्वादेरव
च्छेदकत्वानुपपत्त्या तद्धूमत्वादिरूपावच्छेदकमेदमाद्यातिव्याप्तिरि
ति तदाश्रय प्रतियोगित्वं परित्यज्य तदवच्छिन्न प्रतियोगिताव्य-
मभावविशेषणमुपात्तम् । हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितायां
यस्य येन सम्बन्धेनावच्छेदकता तेन सम्बन्धेनावच्छिन्नत्व निवेश-
नीयम् , तेन विषयितया धूमत्वाद्यवच्छिन्नस्य ज्ञानादेरभाववति धूम
त्वादिविशिष्ट धूमत्वेस्त्वम्बद्धत्वेन न धूमत्वादेरवच्छेदकत्वानुपपत्ति ।
कल्पतिहालावच्छेदेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाववति धूमत्वादिविशिष्टस्य
संयोगरूपसाध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन सम्बद्धतया तादृश स्वगुणत्वादि
रूपमेवेति संयोगेन धूमादिसाध्यके व्यभिचारिण्यति संसंगस्य वारणाद्य
प्रतियोगिवैयधिकरणमभाव विशेषणम् । धूमाद्यभावस्यापि ह्यदादौ प्रति
योगिव्यधिकरणतया तदभाववारणात्सम्भवात् , साध्यतावच्छेदकस-
म्बन्धेन सप्रतियोगिमद्वित्तीयोस्तद्विन्नानिवेशे संयोगेनाभूते गुणादे
रिवाभावरस्य तद्विन्नस्य प्रविद्धया तद्वति धूमत्वादिविशिष्टस्य संयो

घट्टिमान् धूमादित्यादौ नावच्छेदका प्रसिद्धिः । तादान्येन साध्यतायां साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वृत्ते रमसिद्ध्या व्याप्ति स्स्यादित्यवृत्तित्वं मुपेक्षया सम्बद्धत्वानुपावनम् । विशिष्टसत्तावान् जाते रित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदका वच्छिन्नाभाववति गुणादौ विशिष्टसत्तावाद्याश्रयसत्तादेः सम्बद्धतया विशिष्टसत्तावादे रवच्छेदकत्वानुपपत्तिरिति स्वाश्रये असम्बन्धस्य प्रतिवेश्य स्वविशिष्टे तन्निवेशनम् ।

यद्यपि विशेष्यस्य तत्सम्बन्धित्वे विशिष्टे तदसम्बन्धित्वं दुष्येत्, तथापि स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वाभावे तदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकसाध्यतावच्छेदकसम्बन्ध सामान्यरूपस्य तदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकसाध्यतावच्छेदक सम्बन्धप्रतियोगितावच्छेदकता पर्याप्तमधिकरणापर्याप्त विषयतापर्याप्तचक्रणत्वस्य वा विचक्षणीयतया न दोषः । स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्वानिच विशिष्टोपादाय तदभावकृतमेव निवेशनीयं, तेन मेयधूमत्वादि विशिष्ट प्रतियोगिकत्व त्वावच्छिन्नाभावस्य शुरुधर्मस्या भावप्रतियोगिता नवच्छेदकता मते भ्रमसिद्धावपि नशतिः ।

वस्तुतो मेयधूमत्वविशिष्ट प्रतियोगिकत्वाभावस्य शुद्धधूमत्वादि प्रकारक ज्ञाननिष्ठविषयितासम्बन्धसाधारणत्वाद् धूमत्वादिविशिष्टप्रतियोगिकत्वस्य लघुधर्मस्य नतप्रतियोगितावच्छेदकत्व सम्भव इति नमेयधूमत्वादिविशिष्टप्रतियोगितावत्वस्या वच्छिन्नाभावात्सिद्धिरिति सामान्यत एकाभावनिवेशोपि सम्भवतीति ध्येयम् ।

येन रूपेण यस्य यद्धर्मिसम्बन्धिता तदन्यरूपावच्छिन्ने तत्र तत्सम्बद्धत्वाभावस्य मभ्युपेक्षया एतल्लक्षणम् । द्वितीयलक्षणञ्च तदनभ्युपगमेन । धूमादिसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसीयवद्वित्यावच्छिन्नाद्यभाववति वह्नित्यादिविशिष्ट महानसीयवद्वत्वादे रसम्बद्धतया वद्विवादा वतिपस्यगवारणाय सामान्यपदम् ।

अथ - साध्यतावच्छेदक सयोगादिसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्न-
 आभाववति कालिकादिसम्बन्धेन घटत्वादिविशिष्टस्य पटादेः स
 योगादिसम्बन्धेन सम्बद्धत्वा द्यच्छेदकत्वप्रसिद्धिः । साध्यताव-
 च्छेदकतापटकसम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यनिवेशेपि कालिकसम्बन्धेन
 घटत्वादिविशिष्टस्य कालिकसम्बन्धेन साध्यतायाः प्रदाशालपरि-
 माणादि हेतुषु अवच्छेदकत्वप्रसिद्धिं हुंचन्तः । गगनत्वाद्यवच्छि-
 न्नाभाववति काले कालिकसम्बन्धेन गगनत्वादिप्रतिशिष्टस्य स्पन्दोदेः
 कालिकसम्बन्धेन सम्बद्धत्वात् । प्रतिपादितावच्छेदकता वच्छे-
 दकसम्बन्धेन वैशिष्ट्यनिवेशे घटत्वादि समनियता समवेतगुत्त्वम-
 स्य यत्र साध्यतावच्छेदकता तत्र तादृशमस्य घटत्वादिकं मादाय
 अवच्छेदकत्वात् लुपयति, घटत्वादेः समवायेन घटाद्यभावः प्रतियो-
 गितावच्छेदकत्वात् तत्सम्बन्धेन च तद्वन्विशिष्टा प्रसिद्धेरिति च-
 ह, - यतिवचि त्सम्बन्धेन स्ववैशिष्ट्यसामान्ये असम्बद्धत्वनिवेशनेन
 सामञ्जस्यात् ।

नचैव बह्विमान् धूमादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगिता-
 वच्छेदकघटत्वाद्यवच्छिन्नभाववति विषयितासम्बन्धेन बह्विधावैशिष्ट्यस्य
 साध्यतावच्छेदकसामान्येन सम्बद्धत्वात् बह्विधादेः, गुणवान्
 द्रव्यत्वादित्यादौ हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकसविषय-
 कत्वाद्यवच्छिन्नभाववति घटादौ विषयितया गुणत्वादिवैशिष्ट्यस्या सम-
 वेतत्वात् गुणत्वादेः स्वच्छेदकत्वापत्त्या अप्याप्तिरिति वाच्यम् । साध्यताव-
 च्छेदके तादृशपारिभाषिकावच्छेदकता शून्यत्वनिवेशस्य साध्यतावच्छे-
 दकता घटकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न निरूपिताधिवरणत्वा-
 शो साध्यसमानाधिवरण्य घटके पारिभाषिकावच्छेदकता घटकसम्बन्धे-
 न तादृशावच्छेदकावच्छिन्ना निरूपितत्वस्य निवेशनीयतया विष-
 यितया बह्विधादवच्छेदकत्वोपि समवायरूप साध्यतावच्छेदक-

ताद्यदक सम्बन्धेन वद्विवाद्यवच्छिन्न निरूपिताया मधिकरणतायां
विययितासम्बन्धेन वद्वित्वाद्यवच्छिन्न निरूपितत्वाभावसत्त्वेन लक्ष
णसमन्वयात् । गुरुधर्मस्यापि प्रतीतिबलेना अधिकरणता निरूपक
तावच्छेदपरत्वोपगमात् न गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकस्थले साध्यतावच्छेदका
वच्छिन्नाप्रसिद्धिः ।

अथवा - अवच्छेदकता घटकसंबन्धेनावच्छेदक विशिष्टावृत्ति
विषयिताकत्वं साध्यतावच्छेदकता वच्छेदकसम्बन्धेन साध्यताव-
च्छेदक विशिष्टविशेषण मगीकार्यम् । समवायसम्बन्धेन वद्विवादि
विशिष्टस्य या विषयता तस्या सम्बन्धान्तरेण वद्वित्वादि विशि
ष्टनिष्ठविषयान्यतया नान्यापययकाशः । स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदक
ता प्रवेशमतेपि ईदृशसोतिरेवा दृश्याया , अन्यथा - वद्वित्वादिध-
र्मिकानवच्छेदकत्वादि ग्रहस्य वद्वित्वाद्यवच्छिन्न विधेयकानुमिति
हेतुत्वे धर्मितावच्छेदकतया वद्वित्वादिविषयताया हेतुतावच्छेदककोटौ
निवेशा द्वारवस्थ वद्वित्वाद्यनुपस्थितिदशाया वद्विमानित्याकारका
नुमित्यनुपपत्तेश्च दुर्वारत्वात् ।

अत्र च - यत्किञ्चिद्धत्वधिकरणासम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यक-
त्वस्य लपो रवच्छेदकान्तार्थव सम्भवे हेतुसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगितावच्छेदक यत्किञ्चिद्धर्मावच्छिन्नाभावव दसम्बद्ध स्व-
विशिष्टसामान्यकत्वस्य गुरुतरस्य निवेशन मूलोपात्तप्रतियो-
गितान्तस्य यथाश्रुतार्थकत्वानुरोधेन । अन्यथा ऽवच्छेदकान्तसमु-
दायस्य पारिभाषिकपदतापरोः । यथा निरुक्तावच्छेदकतानि-
वेशे अवच्छेदकपदस्यैवा वच्छेदकावच्छिन्नाभाववदसम्बद्ध स्व-
विशिष्टसामान्यकत्वे पारिभाषिकत्व तद्भव ।

अत्र - जातिमान् मेपत्वादित्यादौ जातित्वादे रवच्छेदकत्वा
अपपत्तिः , हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगिता वच्छेदकीभूत-

एव विशेषतश्च निष्प्रमाणप्रतिवेगिता न चच्छेदकतत्त्वत्वात् तदानी-
त्तिसृष्टित्वं यत्तस्यम् ।

यद्भवत्यच्छिद्राभावयति साप्यतावच्छेदक सम्बन्धेन सम्बन्धव्यभिचारेण तद्भवत्यच्छिद्राभावयति जातिव्यादिविशिष्टस्यापि समवेतात्वात्, जातिव्याद्यच्छिद्राभावयति च समवेतात्वादेवाम-
सिद्ध्या तद्भाववदसमवेतात्वेन जातिव्यादिविशिष्टादौ पुनरस्य-
त्वात् । एवं यदाश्रुते विशिष्टसत्ताशान् जातेरित्यादौ विशिष्टस-
त्तात्वादेरेव भवच्छेदकत्वानुपपत्तिरतोऽन्यथानतिरिक्तकृतित्वे निवृत्ति-
(स्वविशिष्टेति) हेतुसमानाधिकारणाभावे प्रतियोगितावच्छेदकत्वं तु
द्रव्यधर्मत्वादेरेव धर्मत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितान-
वच्छेदकत्वत्वात् मन्वृत्तत्वात् इच्छेदकत्वात्पत्तिः । जातिमान् भेद-
त्वादित्यादौ भेदत्वसमानाधिकारणाभावे प्रतियोगितावच्छेदकत्वं जाति-
त्वादेरेव जातिव्यभिचारेण समवेतात्वात्पत्तिरतोऽन्यथानतिरिक्तकृतित्वे
तस्य तत्प्राप्त्यपत्तिः । विशिष्टसत्ताशान् जातेरित्यादौ द्रव्यत्वव्यभिचारेण
सत्तात्वादेरेव विशिष्टसत्तात्वात्वेन सम्बन्धिगुणादिनिष्ठाभावे प्रतियोगिता-
वच्छेदकत्वात्पत्तिः विशिष्टसत्तात्वादि विशिष्टसम्बन्धिद्रव्यादि-
निष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् विशिष्टसत्तात्वादेरेव इच्छे-
दकत्वानिवृत्तिः । सम्बन्धित्वे साप्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यद्यपि,
तेन यद्यथादेरेव विषयित्वादिस्वबन्धेन यद्यथादेरेव विशिष्टसम्बन्धिद्रव्यादि-
निष्ठाभावे प्रतियोगितावच्छेदकत्वात्पत्तिः नावच्छेदकत्वप्रसिद्धिः ।

अर्थ - महाकालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ भवच्छे-
दकत्वप्रसिद्धिः, साप्यतावच्छेदकसम्बन्धेन गगनत्वादिविशिष्टसम्ब-
न्धितोऽप्रसिद्ध्या स्वपदेन गगनत्वात्प्राप्त्यादानासम्भवात् ।

ननु - सम्बन्धसामान्येन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ - सम्बन्ध-
सामान्येन प्रतियोगित्वधिकारणाभावेऽपि, विषयित्वात् गगनत्वात्

द्विविशिष्टसम्बन्धिनि तद्विषयकज्ञानादौ सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगि-
व्यधिकरणस्य तादृशज्ञानासमानकालिक तत्तद्वटाभावादेः प्रतियोगि-
तायां गगनत्वादे रवच्छेदकत्वा दुक्तस्थले गगनत्वादिक मवच्छेदक
प्रसिद्धयति, तादृशज्ञानादौ कालिकसम्बन्धेन गगनादे रभावसत्त्वेऽपि
तस्य विषयितासम्बन्धेनैव प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्धसा-
मान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यम् । बद्धिमान् धूमा-
दित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक ज्ञानत्वादेः
बद्धित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्धसामान्येन प्रतियोगिव्यधि-
करणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकतया बद्धित्वादे रवच्छेदकत्वा-
पातात् । ज्ञानत्वाद्यवच्छिन्नभावस्य विषयितासम्बन्धेन प्रतियोगि-
समानाधिकरणतया लक्षणाघटकत्वात् ।

नच तादात्म्यसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ भेदप्रतियोगितान-
वच्छेदकत्वं विवक्षणीयम्, कालो घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ गगन-
त्वादौ गगनत्वादि विशिष्टाभिन्ननिष्ठ भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वात् गग-
नत्वादिक मवच्छेदकमिति वाच्यम् । सत्तावान् जाते रित्यादौ तादात्म्येन
सत्तात्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्तादौ यो भेदः तत्प्रतियोगितानवच्छेद-
कत्वस्य विशिष्टसत्तात्वादौ सत्त्वेन सत्तात्वादे रवच्छेदकत्वापातात् ।
तादात्म्यसाध्यतावच्छेदकान्यतरसम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य
तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य निवेशेऽपि घटत्वाभाव-
वान् घटान्यत्वा दित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छे-
दकघटत्वाभावान्य वृत्तित्वविशिष्ट घटत्वाभावत्वादे रन्यतरसम्बन्धेन
रटत्वाभावत्वादिविशिष्ट, सम्बन्धिनिष्ठस्या न्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगि-
व्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वा दव्याप्त्यापत्तेः ।
त्वाभावत्वादिविशिष्ट सम्बन्धिनि पटादौ घटत्वाभावान्य
स्वविशिष्ट घटत्वाभावत्वाद्यवच्छिन्नस्य साध्यतावच्छेदकसम्ब-

न्धेन सत्त्वात्, घटत्वाभावेच तदवच्छिन्नस्य तादात्म्यसम्बन्धेन सत्त्वात् ; तन्निष्ठतदभावस्यान्यतरसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वात् ।

एतेन - यत्किञ्चित्सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठो य स्तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणो ऽभाव स्ताप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविवक्षापि निरस्ता, तादात्म्येन सत्तात्वाद्यवच्छिन्न प्रति तासम्बन्धेन विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया उक्तस्थले सत्तात्वादे रवच्छेदकताया दुर्वात्त्वात् । षालियसम्बन्धेन घटित्वाद्यवच्छिन्नं प्रति तेन सम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नस्य व्यापकतया घटिमान् धूमादित्यादौ वदित्यादे रवच्छेदकत्वापाताच्च ।

नच येन येनसम्बन्धेन योयस्वविशिष्टसम्बन्धी तेन तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणोय स्तत्रिष्टोभाव स्ताप्रतियोगितानवच्छेदकत्व विवक्षणीय, सयोगसमवायादिना घटित्वसत्तात्वा यवच्छिन्नप्रति तेनसम्बन्धेन घटत्वविशिष्टसत्तात्वा यवच्छिन्नस्या व्यापकतयाच नो क्तदोषावहाशइति वाच्यम्, एव सति विषयितासम्बन्धेन कम्बुग्रीवादिमत्त्वादि विशिष्टसम्बन्धिनि तेन रूपेण घटाद्यवगादिनि घटत्वाद्य प्रकारवज्ञानादौ विषयितया घटत्वादिविशिष्टस्यासत्त्वेन घटत्वादे तेनसम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न व्यधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया घटत्वादिकमादाय कम्बुग्रीवादिमत्त्वादे, अवच्छेदकत्व निर्वाहासम्भवात् ।

नच हेतुसमानाधिकरणाभावीय यत्किञ्चित्प्रतियोगिताया यदवच्छेदक तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य तसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितास्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभासस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्व तस्य वाच्यम्, घटथान् कालपरिमाणादित्यादौ तादात्म्य विषयिताश्च तादृशसम्बन्धमादाय गगनत्वादे रवच्छेदकत्व सगमनीय, विशिष्टसत्तात्वादे गुणादिनिष्ठभेदप्र-

तियोगितायां गौरवेण नावच्छेदकत्वं - अपितु शुद्धसत्तात्वादे रेवेति-
 हेतुसमानाधिकरण तादृशभेदस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियो-
 गिसमानाधिकरणत्वेन तदुपादानासम्भवात् - सत्तावान् जातेरित्यादौ
 यस्सम्बन्धेत्यनेन तादात्म्यसम्बन्धमुपादायसत्तात्वादेर्नावच्छेदकताप्रसंगः,
 बद्धिमान्धृमादित्यादौ संयोगरूप साध्यतावच्छेदकसम्बन्ध धर्मिकोभया-
 भाव घटितप्रतियोगिवैषधिकरण्यशालिनः उत्पत्तिकालावच्छेदेन धूमा-
 धिकरणवृत्तेः समवायसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं
 रूपत्वादिक - बद्धित्वादिविशिष्टसमवायिनिष्ठस्य समवायेन प्रतियोगि-
 व्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं - अतोबद्धित्वादे रवच्छेद-
 कत्वापत्तिरिति प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धं परित्यज्य साध्यतावच्छे-
 दकसम्बन्धः प्रतियोगिवैषधिकरण्यक्षरिरे निवेशितः, तथाच सति
 संयोगसम्बन्ध धर्मिकोभयाभाव घटितप्रतियोगि वैषधिकरण्यशालिनो
 रूपत्वाद्यवच्छिन्नाभावस्य बद्धित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनि सत्त्वान्नायं दोष
 इति वाच्यम् । बद्धिद्वयणुक्तत्वादे यत्र संयोगेन साध्यतायामवच्छेद-
 कता तत्र तदवच्छिन्नं समवायितेजः परमाणी समवायसम्बन्धावच्छि-
 न्नरूपत्वाद्यवच्छिन्नाभावास्तत्वेन तत्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानव-
 च्छेदकत्वस्य कालविशेषावच्छेदेन हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
 तावच्छेदकरूपत्वादौ सत्त्वेन साध्यतावच्छेदकस्यावच्छेदकताप्रसंगात् ।

यत्तु स्वविशिष्टप्रतियोगिकत्व तदवच्छिन्नाभावव दनुयोगि-
 कत्वोभयाभाववत्साध्यतावच्छेदकसम्बन्धसामान्यकत्वस्य विवक्षणीय-
 त्वपानकश्चिदोपः, जातिमान् भेदत्वादित्यादौ जातित्वाद्यवच्छिन्नाभावव
 त्समवेतत्वाप्रसिद्धावपि जातित्वादि विशिष्टप्रतियोगिकत्व तादृशाभावव
 दनुयोगिकत्वोभयाभावस्य समवायसामान्येसत्वेन जातित्वादे रवच्छे-
 दकत्वोपपत्तेः, कालोघटवान् कालपरिमाणादित्यादौ कालिकसम्बन्धेन
 गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्ध प्रसिद्धावपि तादृशसम्बन्धसामान्ये गगन-
 त्यादिविशिष्टप्रतियोगिकत्व तदवच्छिन्नाभाववदनुयोगिकत्वोभयाभाव-

सत्त्वेन गगनत्यादे रवच्छेदकता निर्वाहदिति । तत्र, तावता प्रथ-
मलक्षणस्यैव परिष्कारेण द्वितीयलक्षणानुसरणानुपपत्ते ।

अत्रवदन्ति- साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन यदवच्छेदकविशिष्टसम्ब-
न्धिना प्रसिद्धिर्यत्र तदवच्छिन्नाभाववदसम्बन्ध स्वविशिष्टसामान्यक-
त्वमेव तत्र तदवच्छेदकत्व, तेन घटवान् काष्ठपरिमाणादित्यादौ
गगनत्यादाववच्छेदकत्वप्रसिद्धिः, यदवच्छेदकविशिष्टे तदवच्छिन्नाभा-
वयति साध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन सम्बद्धत्वामसिद्ध्या तदभावोदुर्नि-
रूपः तत्रावच्छेदकत्व स्वविशिष्टेत्यादिरूप, तेन जातिमान्मेपत्यादि-
त्यादौ जातित्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्तिः, सर्वसाधारणस्य एवविधा-
वच्छेदकत्वस्य दुर्बलत्वोपपत्तिः, यावारे व्यवस्थिन विवल्पापेन्द्रति ।

अत्रेदं चिन्तयते - ईदृशावच्छेदकत्वयो रभावद्वयविषयकः।
ज्ञान मनुमिति हेतुः, प्रत्येकाभावज्ञानस्यैव चैकल्पिकी कारणता ?
आद्ये कालो घटवान् काष्ठपरिमाणा दित्यादौ, भ्रम विना अनुमि-
त्यनुपपत्तिः, द्वितीयस्या वच्छेदकत्वस्या सिद्ध । द्वितीये जाति-
मान् मेयत्वा दित्यादौ प्रथमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावस्य जातित्वे
ऽ बाधितत्वात् तज्ज्ञाना द्रम विनैवानुमित्यापत्तिः ।

नच साध्यसाधनभेदेन कार्यकारणभेदस्या वग्यवत्त्वात् वा-
ञ्छिकसम्बन्धेन घटादिसाध्यक काष्ठपरिमाणादिहेतुकानुमितौ प्रथम
निरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव - मेयत्वादिदिग्गजजात्याद्यनुमितौच
चरमनिरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानस्यैव हेतुतास्वीकारा चोक्तदोषद्वया
वकाश इति वाच्यम् । साध्यसाधनभेदेना तुमितिव्याप्तिज्ञानयो-
कार्यकारणभावभेदेपि एकसाध्यसाधनस्थले यादृशज्ञाना दनुमिति
स्तादृशज्ञानसत्त्वे ऽ न्यवानुमित्यनुत्वाद्स्या तुभवविरुद्धतया प्रथम
निरुक्तावच्छेदकत्वाभावज्ञानात् कालो घटवान् काष्ठपरिमाणा दित्य
वानुमितिस्वीकारे तादृशज्ञाना न्मेपत्यादिदिग्गजजात्याद्यनुमिते रव ' १

स्वीकरणीयतापातात् । अन्यथा सद्देतुकात्तुमिता वृत्तिव्याप्तिवार-
णायोपात्त प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वाद्यंशाधिपयक ज्ञानस्यैव
लाभवेन हेतुतापत्तिः । मेयत्वादिर्लिंगक जात्याद्यनुमितौ चरमनिरु-
क्तावच्छेदकत्वाभाव ज्ञानस्यैव हेतुत्वे समवेतमात्रमेवं सकलहेतुमति
समवेतमिति भ्रमदशायां अनुमित्युपपादनासम्भवश्च, तदानीं समवेत
वृत्तितया गृहीतघटत्वादिविशिष्ट व्यापकतावच्छेदके हेतुव्यापकता
वच्छेदकत्वग्रहा दसमवेतवृत्तितया गृहीतगगनत्वादिविशिष्टस्य सम
वायेन सम्बन्धिताया दुर्महत्वात् स्वविशिष्टेत्यादिरूपावच्छेदकत्वस्य
क्वचिदपि गृहीतु मशस्यत्वात्, वृत्तिमन्मात्रमेव महाकाले कालि-
कसम्बन्धेन वर्तत इति निश्चयदशायां महाकालत्वादिहेतुकघटाद्य-
नुमितोरपि तदानीं मेयत्वादिर्लिंगकजात्याद्यनुमिते रुरपह्वयत्वात् इति ।

इदन्तु तत्रम्, यद्रूपावच्छिन्नस्य येन सम्बन्धेन सम्बन्धिनि
वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगि-
तानवच्छेदकं हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकं तेन
सम्बन्धेन तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा वृत्तिविषयतावान् यः साध्य-
तावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नविशिष्ट स्तद्वृत्तित्वं
व्याप्तिः । धूमवान् यद्वं रित्यादौ हेतुमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छे-
दकं धूमत्वादिक संयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नसम्बन्धिनिष्ठ-
स्य तत्सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं,
साध्यतावच्छेदकीभूत तादृशसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्न विशिष्ट
निष्ठविषयताच न तेन सम्बन्धेन धूमत्वाद्यात्मक तद्रूपावच्छिन्नविशिष्टा
वृत्तिरिति नातिप्रसङ्गः । महाकाली घटवान् कालपरिमाणादित्यादौ
साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुसमानाधिकर-
णाभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकं गगनत्वादिकमेव - तादात्म्यादिना
तद्विशिष्टसम्बन्धिनि वर्तमानस्य तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकर-
णाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदकं, तेन सम्बन्धेन तदवच्छिन्नविशि-

एषा वृत्तिर्यत्र कालिकसम्बन्धेन घटत्वाद्यवच्छिन्नविशिष्टनिष्ठ विषय-
 ताया इति लक्षणसमन्वयः । धूमादिसमानाधिकरणस्य साप्यताव-
 च्छेदकसयोगादि सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगि-
 तावच्छेदक ज्ञानस्यादिक घटित्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठस्य सम्बन्ध-
 सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक, ज्ञान-
 यभावस्य विषयतासम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वादिति- यद्वि-
 त्वादे रवच्छेदकत्वप्रसंग इत्यत एतेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिक-
 रण्यनिवेशनम् । सयोगादिना घट्यादिमद्यिष्टो ज्ञानाद्यभावश्च संयो-
 गादिसम्बन्धधर्मिक उभयाभावघटित प्रतियोगिव्यधिकरण्याश्रय इति
 नदोषः । साप्यतावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण्यनिवेशे
 कालो सर्ववान् मेघावा दित्यादौ सर्वत्वस्या वच्छेदकत्वोपपत्तये
 उभयाभावघटितस्यैव प्रतियोगिव्यधिकरण्यस्य निवेशनीयतया ता-
 दात्म्यादिना गगनादिसम्बन्धि गगनादिनिष्ठ गगनाद्यभावस्य कालिक-
 सम्बन्धधर्मिको भयाभावघटित प्रतियोगिव्यधिकरण्यशालितया कालो
 घटवान् महावालत्वादित्यादौ अवच्छेदकत्वप्रसिद्धि तादवस्थ्य
 मिति तादृशसम्बन्धेन तद्विवेशितम् । सत्तावान् जाते रित्यादौ
 हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वादे स्स-
 त्तात्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिकरणाभाव प्रतियोगितानव-
 च्छेदकतया सत्तात्वादे रवच्छेदकत्वापत्तिः, अतः प्रतियोगितावच्छे-
 दकावच्छिन्न प्रतियोगिव्यधिकरण्यमेव निवेशनीयम् ।

नच सर्वत्वावच्छिन्नस्य यत्र विषयितासम्बन्धेन साप्यता ज्ञान-
 त्वादिक हेतु तत्रसर्वत्वस्य पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्तिः, सर्व-
 त्वविशिष्टस्य विषयितासम्बन्धेन सम्बन्धिनि सर्वविषयकज्ञाने तेषा-
 म्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावा प्रसिद्धेरिति याच्यम्, घटत्वाद्य-
 वच्छिन्नाविषयके सर्वत्वावच्छिन्नविषयके ऽस्मदादिज्ञाने घटत्वाद्यव-
 च्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगितावच्छेदक सम्बन्धेन प्रतियोगितावच्छेदक

अतएव सत्तावान् जातेरित्यादौ जातिमन्निष्ठाभाव प्रतियोगिता-
वच्छेदक गुणान्यत्वविशिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेऽपि सत्तात्वस्य -

घटावावच्छिन्नव्यधिकरणतया सर्वत्वस्य तादृशाभाव प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्वेन सर्वत्वस्यावच्छेदकावोपपत्तेः ।

नचैवमपि यत्र नित्यत्वविशिष्टसर्वत्वं साध्यतावच्छेदक तत्रज-
न्यज्ञानस्य साध्यतावच्छेदकीभूत् स्वविशिष्टासम्बन्धित्वात् नित्यज्ञाने
च अभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरणस्य स्यस-
म्भवात् तादृशसाध्यतावच्छेदके पारिभाषिकावच्छेदकत्वानुपपत्तिरिति
चाच्यम् , नित्यत्वानधिकरणे नित्यत्वविशिष्टसर्वमितिज्ञाने विषयितया-
नित्यत्व विशिष्टसम्बन्धिताया अनपायात् । तत्रतदसत्त्वे तुल्ययुक्तया
जन्यत्वविशिष्टस्य घटादेरपि ईश्वरज्ञानासम्बन्धितया तादृशविशिष्टा-
भावस्यैव ईश्वरज्ञानेविशिष्ट प्रतियोगिव्यधिकरणस्य सुलभत्वसम्भवात् ।
अन्यत्सर्वं पूर्वपट्टोध्यम् ।

यद्रूपावच्छिन्नस्य येनसम्बन्धेन सम्बन्धिनिघर्तमानस्य तेनसम्बन्धेन
प्रतियोगिव्यधिकरणाभावस्य प्रतियोगितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणा
भाव प्रतियोगितावच्छेदक तत्सम्बन्धिनिष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व
भिन्न यत्साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिकत्व तद्वासाध्यतावच्छेदक
सम्बन्धि सम्बन्धोवाव्याप्ति । प्रतियोगित्वाद्यन्तर्भावा सहिष्णुतायां
यद्रूपावच्छिन्नस्य यादृशसम्बन्धेनासम्बन्धित्व हेतुमतस्तादृश सम्बन्ध
निष्ठ तद्रूपावच्छिन्न प्रतियोगिताकत्वभिन्नत्वमेव साध्यतावच्छेदकाव-
च्छिन्न प्रतियोगिवत्त्वे निवेशनीयमितिद्विक् ।

• यथाश्रुता नतिरिक्तवृत्तित्व पदार्थपरित्यागप्रयोजनं स्वयमेवदर्श-
यति (अतएवेति) ईदृशानतिरिक्तवृत्तित्व निवेशादेवेत्यर्थं. (वि-
शिष्टसत्तात्व तुल्यवृत्तिकत्वेपीति) स्वव्यापक स्वपर्याप्त्यधिकरण

नक्षति । एव स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकान-
च्छेद्यत्व बोध्य ।

पर्याप्तविशिष्ट सत्तावकरत्वेपीत्यर्थः । “ नक्षतिः ” -नसत्तात्वादे रव-
च्छेदकत्वापत्तिः । प्रतियोगिताधर्मिको भयाभाववटितव्याप्तिपक्षे वि-
शिष्टसत्तात्वादे स्सत्तात्वाद्य न्यूनवृत्तितामादाया व्याप्तिवारणाय व्याप-
कत्व परित्यज्यान्यादृशं मन्यूनवृत्तित्व निवेशयति (एव-
मिति) (स्वविशिष्टेति) स्वपद साध्यतावच्छेदकपरं, तथाच प्र-
तियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण हेतुसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितासामान्यवृत्ति तत्सम्बन्धावच्छेद्यत्व स्वविशिष्टसम्ब-
न्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वोभयाभाववत्त्वं तेन स-
म्बन्धेन व्यापकतावच्छेदकत्व बोध्यमित्यर्थः । विशिष्टसत्तात्वादे वि-
शिष्टसत्तात्वाश्रयसम्बन्धि गुणादिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकतया
तदनवच्छेदकसत्तात्वा यद्यच्छेद्यत्वाभावस्य जातिसमानाधिकर-
णाभाव प्रतियोगितायां सत्त्वेन विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावति-
व्याप्ति रतस्वविशिष्टेति । स्वविशिष्टयश्च साध्यतावच्छेदकता घट-
कसम्बन्धेन बोध्य, अन्यथा - धूमवान् घट्टेरित्यादौ कालिकादिसम्ब-
न्धेन धूमत्वादिविशिष्ट वद्व्यादिसयोगिनिष्ठाभावप्रतियोगितायां धूमत्वा
देरवच्छेदकतया तदनवच्छेदक द्रव्यत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावस्य हेतुस-
मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये सत्त्वेनावतिव्याप्यापत्ते । सम्ब-
न्धित्वं साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेनाग्रे विवक्षणीय, अन्यथा - कालिका
दिसम्बन्धेन धूमादिमतिसयोगादिसम्बन्धेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाव
सत्त्वात् सम्बन्धसामान्येन धूमादिमन्निष्ठाभावीय सयोगादिसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रतियोगि तानवच्छेदकं तादृश सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिता
सामान्यानवच्छेदक घटाभावत्वादिविषये, अभावत्वाद्- वेवत्तरस्यैव
सयोगादिसम्बन्धावच्छिन्नाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन तादृशगु-

रुधमस्यातथात्वात् भेदप्रतियोगिताया प्रसिद्धस्य तदवच्छेद्यत्वस्योभया
 भावमादायोक्तस्थल एवातिव्याप्ति । सयोगेन धूमत्वाद्यवच्छिन्नाभाव-
 स्योत्पत्ति क्षणावच्छेदेन धूमत्वादिविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठतया तादृशाभाव
 प्रतियोगितानवच्छेदक घटाभावत्वाद्यवच्छेद्यत्वाभावात् मादाय तत्रैवाति
 व्याप्ते वारणाय प्रतियोगिव्यधिकरणत्वेनाप्यभावो विशेषणीय । तत्रच
 प्रतियोगिपदं प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नपरमेव, अन्यथा सत्तावान् जाते
 रित्यादौ सत्ताव्यविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ प्रतियोगिव्यधिकरणाभावात् प्रति
 योगितानवच्छेदक विशिष्टसत्तात्वाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणा
 भावप्रतियोगिताया सत्त्वेनाप्यप्राप्त्यापत्ते । बह्व्यादिमन्निष्ठस्य घटा
 यभावस्य कालिकसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणतया सम्बन्ध
 सामान्येन प्रतियोगिव्यधिकरण तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदक
 तदसमानकालीनघटादिव्यक्तिनिष्ठतद्व्यक्तित्वादिक मवेति तदनवच्छेदक
 घटाद्यवच्छेद्यत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगिताया सत्त्वा
 दव्याप्ति रत प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण्य
 निवेश्यम् । ननु साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन, कालो घटवान् कालपरिमाणा
 दित्यादौ कालिकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठकाले
 तेन सम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणस्या भावस्य सुलभत्वेपि सर्ववान्
 कालपरिमाणादित्यादौ महाकालस्यैव कालिकसम्बन्धेन सर्वव्यविशिष्ट
 सम्बन्धितया तत्र तादृशसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणाभावात्प्रसिद्ध्या
 अप्याप्त्यापत्ते । कालिकसम्बन्धेन गगनादे वृत्तिमस्त्वपक्षे प्रतियोगिता
 धर्मिणोभयाभावघटितलक्षणकरणात् तन्मते उभयाभावघटनयापि गगना
 यभावे कालिकसम्बन्धेन वैयधिकरण्यस्य निर्वाहयितुं मशक्यत्वात् ।

नच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व मग्रे ऽ भावप्रतियोगि
 ताया निवेशयिष्यति एवच प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियो-
 गिव्यधिकरण्यनिवेशेपि सर्वत्वावच्छिन्नसाध्यके तदवच्छिन्नसम्ब-
 ंधिमहाकालनिष्ठस्य प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधि

करणस्या भावस्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिता-
 प्रसिद्धिः, कालिकातिरिक्तसम्बन्धावच्छिन्नाभावस्यैव प्रतियोगिताव-
 च्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणत्वात्- तत्प्रतियोगितायाश्च का-
 लिकसम्बन्धावच्छिन्नत्वविरहा दित्यप्याप्ति तादवस्थमिति वाच्यम् ।
 प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरणो य स्वविशिष्ट
 सम्बन्धिनिष्ठो ऽ भाव स्तत्प्रतियोगितासामान्ये यत्सम्बन्धावच्छिन्नत्व
 यद्यद्भ्रमावच्छिन्नत्वोभयाभावात् तत्सम्बन्धावच्छिन्नत्व सद्रूपावच्छिन्नत्वा-
 भयाभावश्च तादृशहेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्यक यद्य-
 त्स्व तद्भ्रमवत्त्वेन सम्बन्धेन व्यापकत्वमिति विवक्षया सर्वसामर्थ्य-
 स्यात् । सर्वत्रविशिष्टसम्बन्धिनि महावाले समवायादिना प्रतियो-
 गिव्यधिकरणस्य तत्सम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभावस्य प्रतियोगिताया
 कालिकसम्बन्धावच्छिन्नत्व सर्वत्रावच्छिन्नत्वोभयाभावस्य सत्त्वात्
 साधनसमानाधिकरण तथाविधघटाद्यभावप्रतियोगितायामपि तथा
 विधोभयाभावसत्त्वेन कालिकसम्बन्धेन सर्वत्रावच्छिन्नस्य कालपरि-
 माणादिव्यापकत्वोपपत्तेः ।

नचैव साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य प्रतियोगिता-
 विशेषणतया ' प्रतियोगित्व साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन वाच्य ' मित्य-
 पिमग्रन्थविरोध इति वाच्य, तादृशग्रन्थस्यापि द्रव्योभयाभाववि-
 शेषणतायामेव तात्पर्यात् ।

यस्तुतस्तु - साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व विशेषितप्रति-
 योगितासामान्ये प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण-
 स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीपत्य यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तादृश-
 भ्रम पर अनवच्छेदकान्तार्थ इति नाग्रिमग्रन्थविरोध । नचा महा-
 वाले स्ववदान् महावालेपरिमाणा दित्यादा चमसिद्धिः, प्रसिद्धाया
 कालिकसम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभावप्रतियोगिताया सर्वत्रविशिष्टसम्ब-
 न्धि महावालेनिष्ठो य समवायसम्बन्धेन प्रतियोगिव्यधिकरण त-

तादृश प्रतियोगिताश्च विशिष्यो पादेयाः,

सम्बन्धावच्छिन्न घटाद्यभाव स्तदीयत्व सर्ववाद्यवच्छिन्नत्वोभया
भावस्य सुलभत्वात् ।

ननु-स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तादृशा
वच्छेदकत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकभेदः, तादृशावच्छेदकप्रतियोगिक-
भेदस्य तादृशावच्छेदक यत्किञ्चिद्भिन्न तादृशावच्छेदक साधारणत्वात्,
तथाच लघुरूपसमनियतंपत्र गुरुरूपं तद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकत्वस्य तादृशलघुरूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियो-
गितावच्छेदकत्वात्मक स्वसमनियतधर्मापेक्षया गुरुत्वेन प्रतियोगिता
नवच्छेदकतया तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्न भेदाप्रसिद्ध्या द्वितीयाव-
च्छेदकलक्षणस्य मेयधूमत्वादी- प्रतियोगिताधर्मिको भयाभावघटित
व्याप्तिलक्षणस्य प्रमेयवद्विमान् धूमादित्यादावव्याप्तिः, प्रतियोगिताधर्मिक
उभयाभावघटितलक्षणे अनवच्छेदकान्तेन स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभा-
वप्रतियोगितासामान्ये यद्रूपावच्छिन्नत्व साध्यतावच्छेकसम्बन्धावच्छि
न्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपविषयके स्वविशिष्टसम्बन्धि निष्ठाभावप्रति-
योगितावच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रवेशोपि सामान्यपदार्थघटकतया स्ववि-
शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितावच्छेदकत्वाव-
च्छिन्नभेदरूपस्य तादृशप्रतियोगितात्वव्यापकत्वस्य उभयाभावविशेष-
णतया प्रवेशात् प्रमेयवद्विस्वावच्छिन्नसाध्यके-तद्रूपविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठा-
भाव प्रतियोगितानिष्ठभेद प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्न भेदाप्रसिद्धये-
षाव्याप्तिः । साध्यतावच्छेदक सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितासामान्ये स्व-
विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयत्व यद्रूपावच्छिन्नत्वोभयाभाव स्तद्रूपस्यानव-
च्छेदकान्तार्थत्वे प्रमेयवद्वित्व विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावीयत्व घटितोभयत्वा-
वच्छिन्नताभावाप्रसिद्धयेवा व्याप्तिरित्याशङ्क्याह (तादृशप्रतियोगिताश्चेति)
स्यविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानित्यर्थः । 'विशिष्य' तत्तद्रुचाक्तिः

त्वेन, नतु तादृशप्रतियोगितात्वेनेत्यर्थः । तथाचवस्तुगत्या याया स्व-
विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव निरूपिताः प्रतियोगिता स्तत्तदवच्छेदकत्वा-
वच्छिन्नभेद कूटवस्त्वमेवानवच्छेदकान्तायंइति गुरुधर्मविशिष्टसम्बन्धि-
निष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य गुरुतया प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे-
पि नक्षतिः ।

यद्यपि घटत्वावच्छिन्नाभावांश या प्रतियोगिता तदवच्छेदकत्व
घटत्वादिनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वादि समनियतामिति तदपेक्षया गुरुत्वेन
नप्रतियोगितावच्छेदकमिति तादृशप्रतियोगिताविशिष्टोपादाया अवच्छे-
दकत्वादिकं दुर्बलं, तथापि यत्रप्रतियोगितायां समशरीर नानाधर्मस-
मनैक्यत्वं तत्र नानाधर्माणामेवैक प्रतियोगितायामवच्छेदकतयावच्छे-
दकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वानां लघुत्वेपि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वान्यु-
नवृत्तितया तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व-
प्रव्याहृतमेवेति तादृशप्रतियोगितानां विशिष्यनिवेशाभिप्रायकोपग्रन्थ ।
अन्यादृश प्रतियोगितावच्छेदकानाञ्च तत्तद्व्यक्तित्वेनैव भेदोनिवेश्यः ।

नचावच्छेदकभेदेन प्रतियोगिताभेदात् नानाधर्मावच्छिन्नैकप्रति-
योगित्वासम्भवइति वाच्यम्, अवच्छेदकासमनैक्यस्यैव प्रतियोगि-
ताभेदकत्वात्, समनियत नानाधर्मावच्छिन्न प्रतियोगितैक्ये बाधकवि-
रहात् । एव यत्रानुगतैक रूपावच्छिन्न नानाव्यक्तानामेकप्रतियोगि-
तायामवच्छेदकत्व तत्रा प्यवच्छेदकनिष्ठ तत्तद्व्यक्तित्वाना न्यूनवृ-
त्तितया तत्रापि तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वस्य भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व
मशतम् ।

नच तत्रापि तत्प्रतियोगिता निरूपितावच्छेदकत्व वृत्त्यनुगत-
रूपावच्छिन्नैकावच्छेदकताया स्तद्व्यक्तित्वेन भेदप्रतियोगितायामवच्छे-
दकत्वसम्भवात् तत्प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वविशिष्टावच्छिन्न भेदो-
पस्थित्या निवेशयितुं मशक्यमेवेति वाच्यम्, तादृशभेदनिवेशात्तत्रापि

नातो गुरोराच्छेदकत्व विना दुर्बलत्व ।

अवच्छेदकतासम्बन्धेन तत्प्रतियोगितावच्छिन्नभेद निवेशे ऽविरोधेन प्रतियोगिताना विशिष्यनिवेशनोक्तिसंगते । नह्याश्रयतासम्बन्धेन तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नावच्छेदकताया अवच्छेदकत्वापेक्षया ऽवच्छेदकतासम्बन्धेन तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताया अवच्छेदकत्वापेक्षया, येनेकतभेदस्याप्रसिद्धिस्त्वात् । एव धूमत्वादेरपि धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताया महानसीयत्वादि सहितस्यावच्छेदकतया धर्मान्तरसहित रूपावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकाना तत्तद्व्यक्तित्वेन भेदनिवेशो न सम्भवतीति धूमत्वादे धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वानुपपत्ति, विशेषणावच्छिन्नधूमत्वादिनिष्ठ तद्व्यक्तित्वस्यापि विशेष्यधूमत्वादि पर्याप्ततया तदवच्छिन्नभेदस्य विशेष्यभूत धूमत्वादावसम्भवादिति तत्प्रतियोगितावच्छेदकस्य तादृशावच्छेदकत्वावच्छिन्नभेदव्यतिवेश्य, तथासति तादृशप्रतियोगितावच्छेदकताया व्यासज्य वृत्तितया धूमत्वादी प्रत्येकतदवच्छिन्न भेदसाधेनोक्तानुपपत्त्यनवकाशात् ।

नच तत्रावच्छेदकताव्यक्ते तत्तद्व्यक्तित्वेन भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्व सम्भवतीति दर्शितरूपावच्छिन्न भेदाप्रसिद्धि रिति शक्यम्पदमपि, महानसीयत्व धूमत्वादिनिष्ठावच्छेदकताना अवच्छेदकसम्बन्धादिभेदेन भिन्नतया तत्तद्व्यक्तित्वेन तासा मव्यासज्य वृत्तितया धूमत्वादिनिष्ठ भेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्यासम्भवात्, तत्प्रतियोगितावच्छेदकतात्वनच व्यासज्य वृत्तितया तेनैव रूपेण तादृशभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् (दुर्बलत्वमिति) पारिभाषिकावच्छिन्नावच्छेदकभावस्येति श्लेषः । प्रतियोगितावच्छिन्नभेदव्यतिवेश्यत्वात्, स्याद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताया यदि सम्बन्धविशेषावच्छिन्नत्वनिवेश्यते तदा प्रतियोगितावच्छेदकमात्रपर्यय यद्वि यादिविशिष्ट

सम्बन्धिनिष्ठ किञ्चित्सम्बन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेदावाप्रसिद्ध्या ऽसम्भवः, महान-सादिनिष्ठ समवायसम्बन्धावच्छिन्न षड्घातभावस्य साध्यतावच्छेदकसंयोगादिसम्बन्धेन प्रतियोगिसमानाधिकरणत्वेऽप्ये तद्वक्षणे प्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोगिवैयधिकरणस्यैव निवेशेन तादृशाभावाव्याघर्तनात् ।

अत्राकाशाभावावादि कमेव तादृशाभावप्रतियोगिता ऽनवच्छेदकं, संयोगसमवायादि सम्बन्धावच्छिन्नाकाशाभावाभावादि प्रतियोगितायां शुद्धस्याभावात्वादेरेव लघो एवच्छेदकत्वात्, तादृशधर्मावच्छेदात्वंच स्वरूपसम्बन्धावच्छिन्ना काशाभावाभावात्मकाकाशादि निरूपितप्रतियोगितायां प्रसिद्धमिति वाच्यम् । आकाशाभावात्वादेरपि साध्यवन्निष्ठभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् । आकाशाभाव षड्विमत्यन्तरत्वादेः षड्घादिमन्निष्ठ भेदप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेऽपि विषयितादिसम्बन्धावच्छिन्न तन्निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वं दुर्वारमेव, तदुभयैकतरमात्रविषयकज्ञानादौ विषयितासम्बन्धेनान्यतरत्वावच्छिन्नाभावात्त्वात्, अभावत्व - षड्विमतत्वावच्छिन्नाभावस्यच सत्त्वात्, अभावत्वषड्विमतत्वादेः तादृशसम्बन्धावच्छिन्नान्यतरभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वासम्भवात् । विषयितादे कृत्यनियामकतया अभावप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धत्वा नुपगमेतु धूमवान्वहेरित्यादौ हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितायां आकाशाभाव धूमवदन्यतरत्वादिरूप धूमादिमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकावच्छिन्नत्वस्य उभयाभावमादाया किञ्चित्तिरिच्यत एतद्वक्षणेप्रतियोगितायां साध्यतावच्छेदक सम्बन्धावच्छिन्नत्व दर्शितप्रयोजनानुरोधेन द्वितीयावच्छेदकत्वक्षणेच साध्यतावच्छेदक सम्बन्धात्मक स्वविशिष्ट सम्बन्धित्वञ्च निवेशयति

प्रतियोगित्व सम्बन्धत्वञ्च साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन बोध्यम्,
अतो न सम्बन्धभेदमादाय दोष । कान्तिकप्रतिशेषणताविशे-
षेण च साध्यतायां तादृश प्रतियोगितावच्छेदकत्व मन्वित्यतत्त-
द्व्यक्तित्वे प्रसिद्धम् । अभापश्च प्रतियोगिव्यधिकरणो बोध्यः ।
न च मौल्यमिदमीयञ्च प्रतियोगिवैयधिकरण्य मनुपादेय, संयोगत्वा-
वच्छिन्नाभाववति संयोगत्वादिविशिष्टस्य वृत्ते

(प्रतियोगित्वमित्यादिना) कालोपटवान् कालपरिमाणा दित्यादौ
घटस्थादिविशिष्टसम्बन्धिनि महाकालप्रतियोगितावच्छेदकसम्बन्धेन प्र-
तियोगिव्यधिकरणोयोभाव स्तदीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगित्वाप्रसिद्धावपि यथाश्रुतस्य प्रतियोगिता धर्मिकोभयाभाव
घटितलक्षणस्य नतत्रा व्याप्तिप्रसक्तिः, खण्डकालस्यापि तादृशिशिष्ट
सम्बन्धितया तन्निष्ठस्यातीतानागतव्यक्तिनामेव तादृशाभावस्य तथावि-
धप्रतियोगिताप्रसिद्धेरित्याह (कालिकेति) कल्पत्रयस्याभावे प्रति-
योगिवैयधिकरण्य निवेशयति (अभावश्चेति) (बोध्यइति) अन्य-
था-अव्याप्यवृत्तिसाध्यक व्यभिचारिण्यतिव्याप्तेरितिशेषः । अव्याप्य-
वृत्ति संयोगादिसाध्यके व्यभिचारिण्यतिव्याप्ति मवच्छेदकलक्षण
घटकाभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्य विशेषणप्रक्षेपमन्तरेणा प्युद्धरस्ताह
शविशेषणस्य तदसत्त्वे हेतुसमानाधिकरणाभावे तादृशविशेषण
स्यापि दर्शितव्यावृत्त्यसंगते स्तस्यचा नुपादेयत्व माशकते
(नचेत्यादिना) " मौल्यम् " - मौल्यस्य हेतुसमानाधिकरणाभावे त-
द्विशेषण । मौल्यस्यानुपदेयत्वे हेतुभूताव्याप्यनवकाशे हेतुमाह (स
योगत्वावच्छिन्नाभाववतीति) द्रव्यादायितिशेषः (संयोगत्वादिविशि-
ष्टस्यवृत्तेरिति) तथाच उदनुपादानेपि संयोगिद्रव्यादादित्यादौ संयो-
गित्वादिरूप साध्यतावच्छेदके स्वरूपसम्बन्धोक्त प्रतियोगिताव-
च्छेदकावच्छेदकेपि निरुक्तोभयविध पारिभाषिकावच्छेदकावस्थावात्

गुणादिनिष्ठाभावप्रतियोगिनाञ्छेदकद्रव्यत्रयद्रव्यमात्रसमवेतत्रयव
निष्ठाभावप्रतियोगितावच्छेदकद्रव्यत्रयद्रव्यमात्रसमवेतत्रयव

उक्तप्रतियोगिताया तद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदका
वच्छेद्यत्वाभावात्स्यच सत्त्वाद्वाव्याप्तिरिति भावः । इदमीयस्य
तद्विशेषणस्यानुपादेयत्वे हेतुभूतातिव्याप्यत्रयनवकाशे हेतुमाह
(गुणादीति) द्रव्येतराऽसमवेतत्वमात्रस्यैव द्रव्यत्वात्पन्नाभावविरो-
धितावच्छेदकतया तत्रप्रतियोगितावच्छेदकत्वसम्भवात् सकलद्रव्य
समवेतस्वरूपाधिकाशब्दित द्रव्यत्वम् । नात्यन्ताभावप्रतियोगिताव
च्छेदकमित्यपरितीषात् (द्रव्यमात्रसमवेतत्वेति) (अङ्कितोरिति)
सयोगत्वादिविशिष्टस्येत्यनुपपद्यते । तथाच तदनुपादानेपि सयोगि
सत्त्वादित्यादौ नातिव्याप्तिः । अवच्छेदकलक्षणस्य तत्पदेन सयोग
त्वाद्युपादानासम्भवेपि द्रव्यत्वत्वादिकमादायैव सयोगत्वाद्दौ पारि-
भाषिकावच्छेदकत्वस्य सुपपादात्वात्, सयोगत्वाद्दौ सयोगत्वादिवि-
शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वविरहेपि तादृशप्रति-
योगितानवच्छेदकद्रव्यत्वत्वावच्छिन्नत्वस्य हेतुसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगिताया सत्त्वेन तत्र निरुक्तोभयाभावात्सत्त्वाच्चेति भावः । सम-
वायादिनाऽव्याप्यवृत्तिसाध्यके तेन सम्बन्धेन साध्यतावच्छेदक
विशिष्टव्यापकतावच्छेदकस्य व्याप्यवृत्तित्वावच्छेदकधर्मान्तरस्य
साधननिष्ठव्यभिचारनिरूपकतावच्छेदकस्य सम्भवेनातिव्याप्यवृत्तारेपि
सयोगेनाव्याप्यवृत्तेः साध्यताया मतिव्याप्तिर्दुर्बलैश्च, सयोगेन
किञ्चिद्रूपावच्छिन्नस्य व्याप्यवृत्तित्वाविरहात् । साधनवन्निष्ठसयोगसम्ब-
न्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य साध्यवन्निष्ठसम्बन्धाव-
च्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वत्रयमेतन्न तत्सम्बन्धावच्छिन्न
तदवच्छिन्नाभाववत्सम्बन्धस्वविशिष्टसामान्यकत्वस्यास्युक्तमात्र
श्रुतिगुणात्वादावेव प्रसिद्धैरिति इदमीयप्रतियोगित्वैवधिकरणविशेषणो

धूमनाग्नेरित्यादावतिव्याते । ननुपत्तिकाञ्चच्छेदेनापि महानसादौ
किञ्चित् सयोगेन वर्तते, येन वह्निमदयोगोलकनिष्पत्त्यात्ताभात् प्रतियोगि-
तानच्छेदकायोगोलकावृत्ति द्रव्यत्वाद्यच्छिन्नाभात् वदवृत्तित् धूम-

पादान मावश्यकम्, तदावश्यकत्वेच हेतुसमानाधिकरणाभावे तादृ-
शेषणस्याप्यावश्यकता, अन्यथा सयोगिद्रव्यत्वा दित्यादावेवाप्यामेरिति
समाधत्ते (धूमवानिति)ननु धूमादिमत्स्यपि पर्वतादी शिखराद्यच्छेदेन धूम
त्वाद्यच्छिन्नाभावसत्त्वात्तेन रूपेण धूमादीना व्याप्यवृत्तित्ताविरहेपि अयो-
गाळकावृत्तिद्रव्यत्वादिना तेषा तथात्व भव्याहतमेव, शिखराद्यच्छेदेनापि
सदवच्छिन्नद्रव्यान्तरसत्त्वादिति साधनाव्यापकतावच्छेदक तादृशधर्मा
वच्छिन्नाभाववत्त्व मयोगोळकादेरेव, धूमत्वादि विशिष्टस्य तदसम्ब-
द्धत्वा ज्ञातिव्याप्तिरित्याशका निराकरोति (नहीति) (उत्पत्तिपा-
लेति) तथाच धूमवति किञ्चिद्देशावच्छेदेना योगोळकावृत्ति द्रव्य-
त्वा द्यवच्छिन्नाभावास्त्वेपि कालविशेषाद्यच्छेदेन तदवच्छिन्नाभात्
स्य तत्र सत्त्वात्, धूमत्वादे स्वच्छेदकत्वं दुर्घटमेवेति भाव । द्वि-
तीयकल्पे अयच्छेदराप्रसिद्ध्या तिव्याप्तिविरहेपि प्रथमकल्पे प्रति-
योगितार्थिनको भयाभाव घटितलक्षणेच धूमत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठ
सयोगसम्बन्धावच्छिन्नाभात् प्रतियोगितानवच्छेदक घटाभावाद्याद्यव-
च्छेद्यत्व सयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वो भयाभावमादाया तिव्याप्तिचांद्ध्या ।

यस्तुतो द्वितीयावच्छेदक लक्षणेपि प्रतियोगि वैपधिकरण्या
प्रवेशे सयोगेन साध्यताया सद्धेतौ तादृशावच्छेदकामसिद्ध्या व्याप्ति-
स्यादिति साध्यतावच्छेदके स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितानवच्छेदक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदक यद्य
त् तद्देशस्थाने स्वविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक
तादृशप्रतियोगितावच्छेदक सामान्यवत्त्व निवेशैव तादृशाव्याप्ति
पारणीयेति, तथैवातिव्याप्ति रन्ध्रेतौ स्यादित्या तात्पर्यम् ।

अथैवमपि प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न वैयधिकरण्य पर्यन्त विशेषण माकंचित्करमेव, हेतुसमानाधिकरणाभावे यथाश्रुतप्रतियोगि वैयधिकरण्य निवेशनेपि गुणान्यत्वविशिष्ट सत्तावान् जाते रि-
त्यादौ हेतुसमानाधिकरण प्रतियोगिव्यधिकरणाभाष प्रतियोगिताव-
च्छेदक गुणासमेयतत्वाद्यनतिरिक्त कृतिवस्य साध्यतावच्छेदके
सत्त्वेना - तिष्पानि रनवकाशात् । हेतुसमानाधिकरणाभाव
विशेषण प्रतियोगि वैयधिकरण्यशरीरे प्रतियोगि तावच्छे -
दकावच्छिन्नत्वा निवेशने द्रव्य गुणा दित्यादौ प्रविष्यन्त्यत्व-
विशिष्टद्रव्यत्वाद्यभाषस्य प्रतियोगिताश्रयानधिकरण हेत्वधिकरणक
त्वाभावेन कक्षणावष्टकतया विशिष्टद्रव्यत्वत्वे द्रव्यत्वत्वविशिष्टसम्ब-
न्धिनिष्ठ स्वप्रतियोगिव्यधिकरणाभावप्रतियोगितानच्छेदकत्वे प्यति
व्याप्तघनवकाशने दमीप्रतियोगिवैयधिकरण्यशरीरेपि तन्निवेशन
व्यावृत्त्यसम्भवात् ।

यत्तु - प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशो यत्प्रतियोगिताश्र-
यानधिकरणत्व हेतुमत इत्यादिरूपेण प्याति निर्धाच्या, तथाच
प्रतियोगिताया प्रतियोगिस्वरूपत्वे वह्न्यादिव्यक्तिभेदेन तन्निष्ठप्रति-
योगितानां भेदात् वह्निवाद्यवच्छिन्न महानसीयवह्न्यादिनिष्ठ प्रतियो-
योगिताश्रयानधिकरणत्वस्य हेतुमति पर्वतादौ सत्त्वात् वह्निमान्
धूमादित्यादा वव्याप्तिरिति । तदसत्, प्रतियोगितायाः प्रतियोगि
स्वरूपत्वे महानसीयवह्नित्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितायाः वह्नित्वाद्यव-
च्छिन्न महानसीयवह्न्यादिनिष्ठ प्रतियोगित्वाभिन्नतया प्रतियोगिताव
च्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वानिवेशोपि वह्नित्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगि-
तावच्छेदकमहानसीय वह्नित्वाद्यवच्छिन्नानधिकरणत्व मादाय तद्दोष
तादवस्थ्यात् । द्रव्यत्वादेरपि धूमादिस्वरूप धूमत्वाद्यवच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकत्वेन प्रतियोगितावच्छेदक सामान्यावच्छिन्ना
नधिकरणत्वनिवेशोपि अयोगोळजादावपि धूमत्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगि-

तावच्छेदक सामान्यावच्छिन्नानधिकरणत्वस्य दुर्लभतया तथापि वक्षणासम्भवात् ।

यदिच यादृशरूपावच्छिन्न प्रतियोगिताया अवच्छेदकावच्छिन्नानधिकरणत्वं हेतुमत स्तद्रूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया महानसीयवद्वित्यादेर्बद्धित्वाद्यवच्छेद्यतावच्छेदकवद्विवृत्तिप्रतियोगित्वत्वावच्छिन्नानवच्छेदकत्वात्त्र दोष इत्युच्यते, तदा यद्रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताश्रयानधिकरणत्वं हेतुमत स्तद्रूपावच्छिन्नानवच्छेदकत्वविवक्षया प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नत्वानिवेशेऽपि सामञ्जस्यात् ।

मैवं, प्रतियोगितावच्छेदका वच्छिन्नत्वानुपादाने एतद्रूपान्यत्वविशिष्टसत्तावान् जातेरित्यादावतिव्याप्ते दुर्बारात्वात्, तत्र हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकस्य एतद्रूपासमवेतत्वादे रेतद्रूपविजातीय रूपान्तरसाधारण मेतद्रूपान्यत्व विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्न प्रतिखमवापेन व्यापकतानवच्छेदकत्वात् । सम्बन्ध भेदानिवन्धन दोषवारणाय हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगित्व तदवच्छेदकानतिरिक्तवृत्तित्व घटकप्रतियोगितयो यदि साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेश्यते तदैव प्रतियोगिवैयधिकरण्य द्रव्यानुपादाने संयोगेनसाध्यतायां व्यभिचारिणि दर्शितरीत्यातिव्याप्तिरापद्यते । यदिच तद्दोषवारणाय हेतुमन्निष्ठाभावाय यासम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितायां यदवच्छेदकं तत्सम्बन्धावच्छिन्न तदवच्छिन्नाभावव दसम्बद्ध स्वविशिष्टसामान्यकत्वं स्वविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावाय तत्सम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितानवच्छेदकतत्कत्ववा निवेश्यते, उभयत्र विशिष्टविशेषणताविशेषसम्बन्धएववा, तदा धूमवान् वद्वेत्तियादौ सम्बन्धान्तरेण विशेषणताविशेषादिना प्रतियोगिवैयधिकरण्या घटितसाध्यव्यापकताया मवच्छेदकस्य तत्सम्बन्धघटित हेत्वव्यापकतावच्छेदकायोगोक्तकभेदात्वादेः प्रसिद्ध्या धूमत्वादे रवच्छेदकत्वोपपत्ते रतिव्याप्त्यनवकाश इत्याल्लोच्य साध्यतावच्छेदकसम्बन्धानिवेशपक्षे प्रतियोगिवैयधिकरण्यद्वय-

साविशिष्टस्य सम्भाव्येत । प्रतियोगितयो रेकसम्बन्धाप्रतिष्ठास्य
विशेषणता विशेषाप्रतिष्ठास्य वा विशेषणे पुनरनुपादेयमेव प्रति

स्यात्पादयतामाह (प्रतियोगितयोऽपि) यद्यपि चाद्विभू
मादितिहासित संयोगसम्बन्ध घटितव्यापकता विद्विष्यसमवा-
यादिसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितपारिभाषिकावच्छेदकत्व मन्त-
र्भाव्यापि निर्वक्तु शक्यते, तथासत्यप्यनतिप्रसङ्गात्, तादृशहेतुसमानाधि-
करणाभावीय समवायसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकस्य यद्विशिष्ट
सुयोगिनिष्ठ तत्संबन्धावच्छिन्नाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वं तदन्यत्वस्य
तद्धेतुव्यापकतावच्छेदकसाधारण्यभावात्, यत्राधिकरणे तदवच्छिन्नस्य
व्यभिचार स्तदसमवेतत्वस्य हेतुमन्निष्ठ समवाय सम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदकस्य सयोगेन तद्धर्मविशिष्ट प्रति समवायेन
व्यापकताया मवच्छेदकतया तादृशधर्मिणां पारिभाषिकावच्छेदकता-
भौन्यात् । तथापि विशेषणताविशेषादिघटितव्यापकतायां समवा-
यादिसम्बन्धावच्छिन्नः प्रतियोगिताद्वयघटितावच्छेदकत्वनिवेशे महा-
नसभेदादिविशिष्टस्य विशेषणताविशेषादिना यः सम्बन्धी सामा-
न्यादि स्तलिष्टाभावीय समवायादिसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगितानव-
च्छेदकत्वस्य बह्व्यादिसमानाधिकरणाभावीय तत्सम्बन्धावच्छिन्न
प्रतियोगितावच्छेदके ऽ सम्भावितत्वा न्नहानसभेदात्वादे रपि बह्व्यादि
व्यापकतावच्छेदकतामसंगात्, तत्र विशेषणताविशेषसम्बन्धाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताद्वय घटितावच्छेदकत्वाभावरूप व्यापकतावच्छेदकत्व
मेवानुमित्यौपयिक वाच्यम्, तथाच सर्वत्र तादृशावच्छेदक-
त्वाभावज्ञानस्यैवा अनुमिद्विहेतुत्व सुचित, एकजातीयावच्छेदकत्वा
भाषसत्त्वानुरोधे दिव्याशयेनाह (विशेषणताविशेषेणेति) (अनुपा-
दयमिति) तथाच साध्यतावच्छेदकसम्बन्धनिवेशाभिप्रायेण मूल
कृता प्रतियोगिधैयधिकरण्य सुपात्तमिति भाव । अतिव्याप्तिवारण

योगि वैयधिकरण्यद्वयम् । यत्राधिकरणे व्यभिचार स्तदन्यत्व

प्रकारं दर्शयति (यत्राधिकरण इति) साध्यतावच्छेदकस्याधि-
कालिकसम्बन्धेन साध्यवदृते रभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकतया
येन सम्बन्धेन हेतुमदृत्तित्व मभावस्य तेन सम्बन्धेन स्वविशिष्ट
सम्बन्धिनिष्ठत्वं वाच्यं, उभयत्र विशेषणताविशेष एववा अभावस्य
सम्बन्धः । एतत्कल्पेच घटभिन्नं मेयत्वादित्यादौ घटादिभेदाभावस्य
घटत्वादिरूपस्य तद्द्रव्यक्तिभेदाभावस्य तदीयासाधारणधर्मरूपाद्यात्मक
तद्द्रव्यकित्वस्यच विशेषणताविशेषणावृत्ते घटभेदत्वादे लक्षणघटकत्वा
सम्भवः , एतद्घट तद्घटान्यतरत्वावच्छिन्न भेदाभावस्य तादृशा
न्यतरत्वस्य भेदविशेषात्मकतया तादृशसम्बन्धेन वृत्तावपि तादृश
भेदत्वानुसरणे प्रयासगौरवम् , गगनभिन्नं मेयत्वादित्यादौ व्यभि-
चारनिरूपकाधिकरण गगनभेदाभावस्य शब्दात्मकस्य गगननिष्ठा
न्यविशेषरूपस्यवा समवायेनैव गगनवृत्ते स्तद्भेदत्वस्य लक्षणघटक
त्वासम्भवाद् व्यभिचारनिरूपकाधिकरणान्यत्व मादायातिव्याप्तिनिरा-
करणायोगश्चेति तदन्यत्वप्रकारक प्रमाविषयत्वत्वानुधावनम् ।

यत्तु - अयं घटो घटतद्भेदान्यतरत्वादित्यादौ व्यभिचारनिरूप-
काधिकरणघटादिभेदस्य यो भेद स्तस्य भेदधारानवस्याभयेनाधिक-
रणस्वरूपस्य साध्यवति घटादौ नविशेषणतया वृत्तिः, द्रव्यादिरूपा
भावस्य विशेषणतानभ्युपगमादिति तदन्यत्वं नतरसम्बन्धेन व्यापक-
ताया मवच्छेदकमिति प्रमाविषयत्वत्वानुधावनमिति । तदसत् ,
घटादि रूपभेदस्य घटादौ वृत्तिनियामकसम्बन्धान्तराभावेन भेद-
स्वरूपेण वृत्तिनियामकस्वरूपसम्बन्धस्याऽव्ययोपेयत्वात् ।

अयोगोक्तकान्यत्वप्रकारक प्रमाविषयत्वत्वापेक्षया धूमादिप्रकारकप्र-
माविषयत्वत्वे धूमादिव्यापकतावच्छेदकत्व माशुग्राह्य मित्याशयेन तदेवानु

प्रकारकप्रनाविषयत्व साध्यवत्प्रकारक प्रम विषयत्वादीनां
 साध्यतावच्छेदकविशिष्ट साध्यनिष्ठत्वान्ताभाव प्रतियोगितानवच्छेद
 कत्वा हेतुतावच्छेदकविशिष्ट हेतुमन्निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वा
 च्छतिव्याप्ते रनवकाशात् । तथाच विशेषणताविशेषावच्छिन्न धर्म-
 मविशिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकानवच्छेदवत्

सरति(साध्यवत्त्वप्रकारकेति)साध्यतावच्छेदकसम्बन्धेन साध्यतावच्छेद-
 कावच्छिन्नप्रकारकेत्यर्थः (प्रतियोगितेति) अभावीयविशेषणतासम्ब-
 न्धावच्छिन्नप्रतियोगितेत्यर्थः । (अतिव्याप्तेरिति) अवच्छेदकता
 घटकाभावे प्रतियोगिवैयधिकरण्या निवेशेपि धूमवान् बद्धे रित्यादा
 वित्यादि । हेतुसमानाधिकरणाभावप्रतियोगितावच्छेदकस्य स्ववि-
 शिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वोक्ते रर्थतः स्वविशिष्ट
 सामान्ये तदवच्छिन्नाभावव दसम्बन्धित्वं लभ्यत इति कल्पद्रप
 एवातिव्याप्तिनिरासो लभ्यते । अत्रानवच्छेदकावधत्तित्व्याप्तिलक्षणे
 यथाश्रुत प्रथमनिरुक्तावच्छेदकताया निवेशे जातिमा न्मेयत्वादित्यादौ
 सामान्यादिसमवेतत्वाप्रसिद्ध्या जातित्वादे रवच्छेदकताया दुरुपपा-
 दत्वेना तिव्याप्तिः, अवच्छेदकलक्षणे स्वविशिष्ट प्रतियोगिक सा-
 ध्यतावच्छेदक सम्बन्धे तदवच्छिन्नाभावव दननुयोगिकत्व निवेशने
 काळो घटवान् काळपरिमाणा दित्यादौ अवच्छेदकाप्रसिद्धिः, गगन
 त्वादिविशिष्टप्रतियोगिककालिकसम्बन्धाप्रसिद्धेः; एवं चरमानिरुक्तावच्छे-
 दकतानिवेशपक्षेपि तत्रावच्छेदकाप्रसिद्धि, साध्यतावच्छेदक सम्बन्धेन
 गगनत्वादिविशिष्टसम्बन्धिनोऽ प्रसिद्धेः; दर्शितरोत्यनुसरणेच गौरव-
 मिति कालिकसम्बन्धेन गगनादे रवृत्तित्वपक्षेपि प्रतियोगिताधार्मिक
 पारिभाषिकावच्छेदत्वाभाव घटितव्याप्तिरेषावलम्बनीयेत्याशयेन त-
 त्पक्षमात्मैव निष्कृष्टार्थमाह (तथाचेति) प्रतियोगितायां साध्य-
 तावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्नत्व निवेशपक्षे तस्यावच्छेदत्वाभावानुयोगि

विशेषणतानसम्भवति, स्वावच्छेदकसम्बन्धेन प्रतियोग्यनधिकरण हे-
तुमन्निष्ठाभावीय साध्यतावच्छेदकसम्बन्धावच्छिन्न प्रतियोगिताया-
दर्शितस्येते ऽप्रसिद्धेरिति तत्पक्षे प्रतियोगिदिशि साध्यतावच्छेदकस-
म्बन्धावच्छिन्नत्वं निवेश्योभयाभावो निवेशितः । विशेषणताविशेषरूप
सम्बन्धनिवेशे च हेतुसमानाधिकरण कालभेदाद्यभावस्यैव तत्सम्बन्धा
वच्छिन्नप्रतियोगित्वप्रसिद्ध्या तत्सम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताधर्मिक ता-
दृशावच्छेद्यत्वमात्राभाव निवेशोपि सम्भवतीत्युभयाभावोपेक्षा ।

यद्यपि - हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये साध्यताव
च्छेदकावच्छिन्न समानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्व
निवेशेनैवोपपत्तावभावाद्द्वय निवेशनमनतिप्रयोजनं, तथापि तदनिवेशो-
प्रतियोगितायां पारिभाषिकसाध्यतावच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावस्य लक्षणा
घटकतया लक्षणान्तरमेवेदंस्यात्, नतु मूलोक्तलक्षणार्थइति तदुपादानम् ।
यथासन्निवेशेचावैयर्थ्यम् । अन्यथा साधनसमानाधिकरणाभावप्रतियो-
गिता सामान्ये साधनसमानाधिकरणसामान्येषां यद्दमंविशिष्ट सम्ब-
न्धिनिष्ठाभावीपत्तं यद्दमंसम्बन्धिनिष्ठत्ववा तद्दमंविशिष्टसामानाधिक-
रण्यस्यैव व्याप्तित्वसम्भवेन भागान्तरस्या स्पनुपादानापत्तेः । वक्ष्यते
च मूलमननुद्ध्य स्वसमानाधिकरणाः सर्वे यद्दमंवावच्छिन्नसमानाधिक-
रणाः तद्दमंवावच्छिन्नसमानाधिकरणं व्याप्तिरिति व्याप्तिग्रहोपायशेषे
दोषितिकृतैष ।

केचित्तु-सामान्यपदस्य व्यापकताधिकतया हेतुसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदकं यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठा
भावप्रतियोगितानवच्छेदकावच्छेद्यत्वाभावात्त्वं तादृशप्रतियोगितानिष्ठ
भेदप्रतियोगिता नवच्छेदकोवा यद्विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितानवच्छेदका वच्छेद्यत्वाभाव इत्येव फलितार्थः । तत्रचाभावद्द
यानुपादाने तादृशप्रतियोगितानिष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक यद्वि-
शिष्ट सम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदका वच्छेद्यतात्व मित्य

धर्मपर्यवसाने मेघधूमवान् चक्षुरित्यादायतिष्याति, मेघधूमतर विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्य तास्यस्य गुरुतया ऽयोगोऽव भेदाभावप्रतियोगितानिष्ठ तादृशावच्छेदका वच्छेद्यत्वाभाव प्रतियोगिताया मप्यनद्यच्छेदकात्वात् । विशिष्य तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छेद्यत्वस्वरूपेणच व्यापकत्व मशक्यनिर्देशन, यद्वादि समानाधिकरण हृदत्वाद्यभाषीया या प्रतियोगिता तत्तदवच्छेदकावच्छेद्यत्वस्वरूपेण धूमादिसमानाधिकरणभावान्तर प्रतियोगितासाधारणनिरुक्त प्रतियोगितात्व व्यापकत्वाभावा दसम्भवापत्ते । अभावद्वयोपादानेच तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेदकूटघन्तो ये हृदभेदत्वाद्यो धर्मा तदद्यच्छेद्यत्वाभावानां प्रत्येक तथाविधसकलाभावप्रतियोगिता साधारणतया तादृशावच्छेद्यत्वाभावकूटस्य प्रातिस्विकरूपेणा व्यापकतानिपेशात् अतिव्यामचनवशा इत्याहु ।

अन्येस्तु - अभावद्वयोपादाने प्रतियोगिताया प्रतियोगित्वस्वरूपत्व मते धूमवान् चक्षु रित्यादा वविष्याति, चक्षुसमानाधिकरणयोगोऽव भेदाद्यभावप्रतियोगिताया मयोगोऽवभेदादिरूपाया धूमत्यादिविशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभाव प्रतियोगितावच्छेदक महानसमृत्तावविशिष्टायोगोऽव भेदत्वाद्यवच्छेद्यत्वसत्त्वात् । विशिष्ट भेदत्वाद्यवच्छिन्नविशिष्ट भेदरूप प्रतियोगितात् शुद्धायोगोऽवभेदादिरूपप्रतियोगिताया अनतिरेकात् । अभावद्वयोपादानेच ऽयोगोऽवभेदत्वाद्यवच्छिन्न प्रतियोगिताया धूमत्वादिविशिष्टप्रतिष्ठो यो भाव स्तन्निरूपितप्रतियोगितात्वावच्छिन्नानवच्छेदक शुद्धायोगोऽवभेदत्वाद्यवच्छिन्नस्य सत्त्वात्प्रातिष्याति ।

नचैव चक्षुमान् धूमादित्यादौ धूमादिसमानाधिकरण एवंतादिमृत्तित्वविशिष्ट हृदभेदाद्यभावीयविशिष्ट हृदभेदात्मकप्रतियोगिताया यद्वादि समानाधिकरणभाव प्रतियोगितानवच्छेदक शुद्धहृदभेदत्वाद्यवच्छिन्नत्व मप्यक्षत, शुद्धहृदभेदादिरूप तदभावप्रतियोगितातो विशिष्टहृदभेदादिरूप प्रतियोगिताया अनतिरेका दिष्यन्तीति रसम्भयो वेति वाच्यम् ।

हेदभेदीयात्मक प्रतियोगितायां शुद्धहेदभेदत्वावच्छिन्नत्व सत्त्वेपि विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभावोपगमादिति ।

तदसत्, विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेनावच्छेद्यत्वाभावोपगमे धूमवान् वह्नेरित्यादावतिव्याप्तिवारणस्याप्य शक्यत्वात् । अयोगोळक भेदादिरूपायां शुद्धायोगोळक भेदत्वावच्छिन्नत्वाभासपि प्रतियोगितायां किञ्चिद्विशेषण वैशिष्ट्यावच्छेदेन तदवच्छिन्नत्वाभाव सम्भवात् ।

नच पादशयादशरूपेण प्रतियोगितानां हेतुसमानाधिकरणाभा-
योत्थ तादृशतादृशरूपावच्छेदेन तथाविधावच्छेद्यत्वाभाव विवक्षणा
घटोपहतियाच्यम्, एव सत्यभावद्वयानुपादानेपि सामञ्जस्यात्, शु-
द्धेविशिष्टायोगोळक भेदत्वावच्छेद्यत्वासत्त्वात्, विशिष्टे तत्सत्त्वेनैव
शुद्धेतत्सत्त्वे विशिष्टेऽयोगोळक भेदत्वावच्छेद्यत्वाभावसत्त्वात्
शुद्धेऽप्ययोगोळक भेदादिरूपप्रतियोगित्वे तादृशभावसत्तायादुर्ध्वारत्वा-
दभावद्वयोपादानेऽप्यतिव्याप्तितादवस्थ्यात् । प्रतियोगिता धर्मिकाव-
च्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिपक्षे प्रमेयवद्विमान् धूमादित्यादौ साध्यता-
वच्छेदक निरूपितस्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाप्रसिद्ध्या तत्रतदभाव
घटितलक्षणासम्भवात् - निरुक्तपारिभाषिकावच्छेद्यत्वाभाव घटितल-
क्षणस्यादरणीयत्वेपि वह्निमान् धूमादित्यादौ लाघवात् स्वरूपसम्बन्ध-
रूपावच्छेद्यत्वाभाव घटितव्याप्तिरेवोचिता, साध्यतावच्छेदकभेदेन
व्याप्तिभेदात् ।

नचैव मनवच्छेदकत्व घटितव्याप्तिपक्षेपि धूमप्रति वाचिदृश्यभा-
वसत्त्वेपि प्रमेयवद्विभव गौरवाद्भूमसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगि-
तानवच्छेदकमिति भ्रमदशायामनुमिति वारणाय गुरुधर्मानच्छिन्नसा-
ध्यकव्याप्ति शरीरे पारिभाषिकावच्छेदकत्वाभावस्यैव निवेशेपि वाद्वि-
त्वावच्छिन्न साध्यव्याप्तिशरीरे स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभाव
एवदापपा विवक्षयितु मुचितमिति वाच्यम्, धूमादिसमानाधिकरणाभाव

तत्सम्बन्धावच्छिन्न साधनसमानाधिकरणात्यन्ताभाव प्रतियोगिता सामा-
न्ये नास्ति साधने तद्धर्मविशिष्टसामानाधिकरण्यं व्याप्तिरिति पर्यव-
सितोऽर्थः । यत्र सद्देतौ साध्यतानच्छेदकं न प्रतियोगितानच्छेदकं
तत्रैवेवं रीतिरपादेत्यपि वदन्ति ।

प्रतियोगित्वाय स्वरूपसम्बन्ध रूपावच्छेदकत्वाभावस्य धूमादिव्याप-
कत्तानवच्छेदक चम्बुग्रीवादिमत्त्वादि साधारणतया व्यापकतावच्छेद-
कत्तानात्मकत्वेन वदित्वादिधर्मिकानवच्छेदकत्वज्ञानस्याप्यद्वैतत्वादिति
केषाञ्चिन्मतमाह (यत्रेति) यद्रूपावच्छिन्न साध्यकश्चार्थः ।
प्रमेयवद्वित्वाद्गौरवमयुक्ता नवच्छेदकत्वग्रहदशापां भ्रान्तानां द्रव्य-
त्वादिद्वयमिचारि छिन्नेन सद्रूपावच्छिन्न साध्यकानुमिते रनुरोधेनास-
च्छिन्नकलपुरुषमनियत गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यकानुमितावच्छेद्य
त्वाभावघटित व्यापिपक्षे पारिभाषिकावच्छेद्यत्वाभावज्ञानमेव यद्यपि
हेतुः, तथापि चास्तविकीव्याप्तिः छद्देसावेवैयमिप्रायेण " सद्देता "
वित्युक्तम् ।

" वदन्ती " त्यस्वरसस्मृचितः । तर्हीजश्च - यदि गुरुधर्माव-
च्छिन्नसाध्यकस्थले पारिभाषिकावच्छेद्यत्वाभावज्ञानादनुमिति र्हेतुदा
वदित्वाद्यवच्छिन्न साध्यकस्थले तज्ज्ञानानुमिति रित्युक्ते रनुभव
विरोधेनासम्भय, एकजातीयपरामर्श सत्त्वे विषयस्वभावात्कि-
देवानुमिति. कच्चिन्नेत्यनुभवात्, अन्यथा यत्र ईवतिरेकिणि केवला-
न्वयित्वधर्मदशाया नानुमितिस्तादृशव्यतिरेकि साध्यके साध्यवद्वन्या-
वृत्तित्वमेव व्याप्तिः - ननु व्यापकसामानाधिकरण्य - गौरवात् - इत्यु-
क्तिसम्भवेनमूलकृदो व्यापकसामानाधिकरण्यमालम्ब्य सिद्धान्तप्रणयन
विरोधापातात् । एवं समवायेन भेदप्रतियोगितावच्छेदक जातित्वाद्यव-
च्छिन्न साध्यकानुमितौ स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाभावज्ञानस्यहेतुत्वे
हेतुसमानाधिकरणत्वात्प्रत्याभावात् प्रतियोगिताया नित्यत्वादेवैयर्थ्येन समवे-

गौरवप्रतिसन्धानदशायामपि कम्पुप्रीणादिमान्

तत्त्वादिकं मेधावच्छेदकं, ननु तदघटित जातिवादिमिति ज्ञानदशायां हेतौ तदवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नभाव सामानाधिकरण्यग्रहेषु [व्यभिचारहेतुनाऽध्वान्तानां] जातिवाद्यवच्छिन्न साध्यकानुमित्यापत्तिः, भेदप्रतियोगितायां जातिवाद्यवच्छेद्यत्वप्रसिद्ध्या तदभावज्ञानस्य प्रमात्वात् । एवमभावप्रतियोगितावच्छेदकं महानसीय वह्नित्वादेर्बह्नित्वादिस्मनैयत्य भ्रमेण गौरवप्रमुक्तानवच्छेदकावभ्रमदशायां हेतौ तदवच्छिन्नव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नभावसामानाधिकरण्यग्रहेषु महानसीय वह्नित्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकानुमितिसंगतिः तद्रूपावच्छिन्नसाध्यकानुमितावपि स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेद्यत्वाभाव ज्ञानस्य हेतुत्वात्सम्भवः । वस्तुतो भेदप्रतियोगितायां प्रसिद्धस्य स्वरूपसम्बन्धरूपमहानसावृत्ति द्रव्यत्वाद्यवच्छिन्नत्वस्य सयोगसम्बन्धावच्छिन्नत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेको धूमादिस्मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितासामान्ये वर्तते, संयोगादिस्वन्धाद्यवच्छिन्न प्रतियोगितायाः शुद्धमहानसावृत्तिवादिनैवावच्छेदादिति - स्वावच्छेद्यत्व घटितोभयाभावव द्रूमादिस्मानाधिकरणाभावप्रतियोगितासामान्यकत्वं धूमादिव्यापकतानवच्छेदकं महानसावृत्तिद्रव्यत्वादि साधारणतया नव्यापकतावच्छेदकता स्वरूपमिति वह्नित्वादावपि तज्ज्ञानं नानुमितिजनकं, भवच्छेदकत्वाभावघटितव्याप्तिपक्षेपिवह्नित्वाद्यवच्छिन्नसाध्यकस्थले स्वरूपसम्बन्धरूपावच्छेदकत्वाभावग्रहस्य हेतुताया एतादृशं युक्तेरेवा नवकाशात् । इत्यादिकं बोध्यम् ।

केचित्त - पारिभाषिकावच्छेद्यावच्छेदकभाव घटितव्याप्ता युक्तरीत्या प्रतियोगिवैयधिकरण्यानिवेशेन लघवात् सर्वत्रैव तदघटितव्याप्त्यादर उचित इत्यस्वरसर्वाजमात्रक्षते ।

गुरुधर्मत्वादि स्वरूपसम्बन्धरूपं भवच्छेदकत्वं व्यन्तरथाप्य न-
दघटितव्याप्ति परिष्कृतताम्रतमाह (गौरवप्रतिसन्धानदशायांमिति

शूये । नचेदेन लघुरूपसमनियताना गुरूणामन्याप्यतागति ,
गुणादिगुणकर्मान्यत्व विशिष्टसत्त्वादिसमानाधिकरणाभाप्रतियोगितावच्छे-
दकप्रतिष्ठाया प्रतियोगिताया लाघवेन द्रव्यादिनिष्ठाभाप्रतियो-
गितावच्छेदकत्वत्वेनैवाप्रच्छेदात् । तत्तदवच्छेदकत्व व्यक्तानाञ्च प्राप्ति-
भिरकल्पेणाभावाना युगसहस्रेणापि ज्ञातुमशक्यत्वात् ।

निष्ठाभाव प्रतियोगितानवच्छेदक रूपावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकत्वमेव
सप्तमतया भासत इत्युपेयम् , तथाच गुरो रनवच्छेदकत्वेषु भोक्त-
दोषावसर इति वाच्यम् । तत्र प्रतियोगितावच्छेदक भेदाना म-
नन्ताना सम्बन्धव्यक्तत्वे मानाभावात् गौरवाच्च । गुरुधर्मस्थानय-
च्छेदकत्व द्रव्य गुणात् गुणकर्मान्यत्वाविशिष्ट सत्त्वादित्पादौ हेतुस-
मानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वत्वस्य द्रव्यनिष्ठाभाव प्रतियो-
गितावच्छेदकत्वस्वरूप समनियत धर्मापेक्षया गुरो प्रतियोगितानवच्छे-
दकत्वेन तदवच्छिन्नाभावप्रसिद्ध्या ऽव्याप्तिरर्पात्याह (नचेदिति)
“ एष ”- गुरो रवच्छेदकत्व (लघुरूपेति) विशेषणानवच्छिन्न द्रव्य-
त्वा दीयर्थ । अधिकगौरवप्रदर्शनाय विशिष्टसत्त्वारूप हेतुनुसरण ।
(लाघवेनेति) गुणात्वावच्छिन्नप्रकारेण हेतुमन्निवेशापेक्षया निर्दिशे-
षण द्रव्यत्वादिपुरस्कारेण तन्निवेशे ष्ठाववादित्यर्थ ।

ननु हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्वाना त-
दृशावच्छेदकत्वत्वेन नाभावो व्याप्तौ निवेशनीय , किन्तु तत्तद्भक्त-
त्वेन सर्वेषा मभावकृष्टत्वेति तादृशावच्छेदकतावत्स्य गुरुतया प्र-
तियोगितानवच्छेदकत्वापि न क्षतिरित्यत आह (तत्तदवच्छेदकत्वेति)
(प्राप्तिस्विकेति) तत्तद्भक्तत्वेनेत्यर्थ (ज्ञातु मशक्यत्वादिति) अन-
न्ताना तादृशावच्छेदकत्वरूप प्रतियोगिता प्रतियोगितावच्छेदक त-
त्तद्भक्तत्वेन ज्ञानासम्भवादिति भाव । निवेशेणक स्ववृत्तधर्मापे-
क्षया विशिष्टस्व घटितस्य गौरवेणानवच्छेदकत्वनिबन्धना मव्याप्ति-

एव द्रव्यत्वत्वादि विशिष्टद्रव्यत्वादेरव्याप्यत्वप्रसंगो ऽनुसन्धेय ।
उपदर्शितप्रकारस्यापि सन्वादिघटितत्वेन दुर्ज्ञेयत्वात् । अतएव प्राणप्रा
णगुणत्वादिना साध्यताया द्रव्यत्वादेर्व्यभिचारित्वमपि सङ्गच्छत इत्यपि
कोचित् । इति कृतं पट्टवितेन ।

इति श्री खनाथ शिरोमणि विरचिता

अवच्छेदकता निरुक्ति ।

माह (एवमिति) सौत्वेति शेषः (अव्याप्यत्वप्रसंगो ऽनुसन्धेय इति)
भक्तो गुरोरवच्छेदकत्व भावप्रवृत्तमेवेति शेष । भवैव हेतुन्वरमस्या
ह (उपदर्शितप्रकारस्यापीति) अपि दुर्ज्ञेयत्वादित्यनन्तर योज्य । 'उ
पदर्शितप्रकारस्य' - मेघधूमवान् वद्वेरित्वादा वतिव्याप्तिवारणाय गुरु
सूतस्य पारिभाषिक हेतुसमानाधिकरणाभाव प्रतियोगितावच्छेदकत्व
स्य । "स्यत्वा दी"त्यादिना प्रातिस्विकरूपावच्छिन्न तत्प्रतियोगितापरि
मह. (दुर्ज्ञेयत्वादिति) तथाच गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे
गुरुधर्मावच्छिन्न साध्यव्यभिचारि व्यावृत्त शक्यज्ञानकव्याप्तिनिर्वचन
मप्यशक्यस्या दिति भावः । उक्तस्थले हेतुसमानाधिकरणाभाव प्र
तियोगिता वच्छेदकतात्वस्य गुरुतया स्वरूपसम्बन्धरूप प्रतियो
गितावच्छेदकत्वासम्भवेपि उन्तरीत्या पारिभाषिक तदीयप्रतियोगि
तावच्छेदकत्वस्यैव व्याप्तौ निवेशनाप्यतया न तदवच्छिन्नाभावाप्रसि
द्धि निबन्धनाव्याप्तिरित्याशकया " उपदर्शिते " त्यादि ग्रन्थावतर
णन्तु न सम्भवति, तादृशावच्छेदकत्वत्वनिष्ठ तथाविधावच्छेदकताया
स्वपदेन तन्मात्रस्योपादानात्, तादृशावच्छेदकत्वत्वविशिष्ट व्यापक
तावच्छेदका वच्छिन्नाभाव निवेशस्य पर्यवर्तितत्वात् (व्यभिचारित्व
मपि सङ्गच्छत इति) व्यभिचारस्य साध्यतावच्छेदका वच्छिन्नाभावव-

दृष्टित्वरूपत्वात्, गुरुधर्मस्यानवच्छेदकत्वे प्राणप्राज्ञगुणत्वाद्यच्छिन्नम-
तियोगित्वाप्रसिद्ध्या तदनुपपत्तेरितिभावः ।

नच साध्यतावच्छेदक विशिष्टव्यापकतावच्छेदकावच्छिन्नाभाव
सामानाधिकरण्यमेव व्यभिचारइत्युक्तस्थले गन्धत्वाद्यच्छिन्नाभावमा-
दाय व्यभिचार उपपादनीय इतिष्यत्य, व्यापकतावच्छेदकता क्षरी
रे साध्यतावच्छेदक विशिष्टसम्बन्धिनिष्ठाभावप्रतियोगिताना विशेष्यो
पदियतया तत्प्रतियोगितावच्छेदकभेद घूटस्यान्तर्भावनीयत्वेन व्य-
भिचारज्ञानस्याशक्यतया ऽनुमितिविरोधित्वासम्भवेन व्यभिचारस्यहेत्वा
भासतानुपपत्तेः ।

एतेन - व्यभिचारज्ञानाभाव सद्वृत्तसामानाधिकरण्यज्ञानस्य सा-
क्षादनुमिति हेतुतामतावलम्बना सम्भवोपि दर्शितः ।

इदमुपलक्षणं जलं प्राणप्राज्ञ गुणवत्, उपपत्तिवत्त्वाच्छिन्नो घटः
प्राणप्राज्ञगुणवानित्यादौ बाधानुपपत्तिरपिद्रष्टव्या ।

इति श्री महामहोपाध्याय श्री गदाधरभट्टाचार्य
विरचिता

अत्रच्छेदकतानिरुक्तिः ॥

